

Г. Б. 6
238

ЈОВАН АМОС КОМЕНСКИ

НАПИСАО

Д-Р ГУСТАВ АДОЛФ ЛИНДНЕР

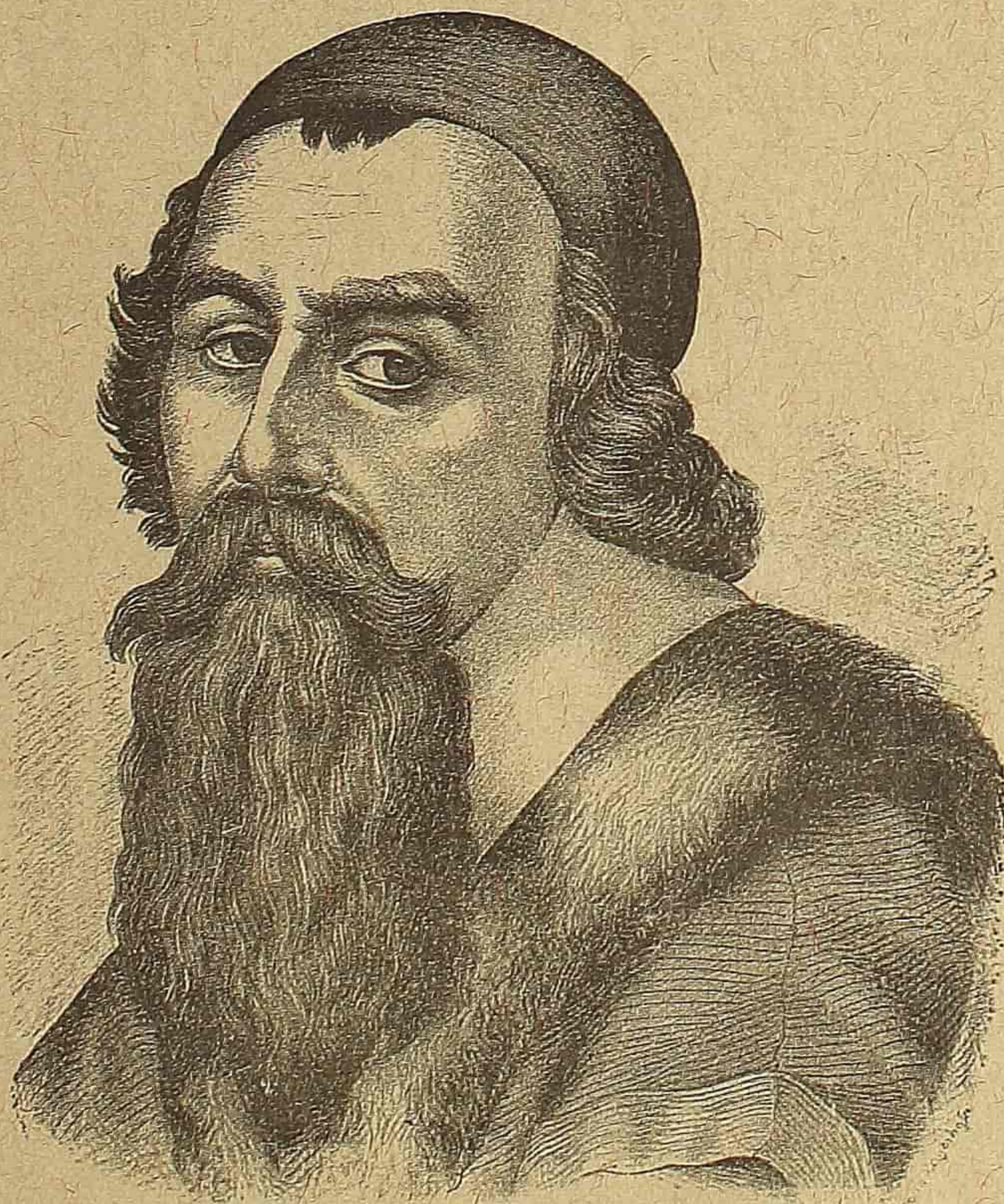
ПРЕВЕО С НЕМАЧКОГ

Стево Чутурило

ИЗДАЛО

УЧИТЕЉСКО УДРУЖЕЊЕ

НА ДАН ТРИСТАГОДИШЊИЦЕ Ј. А. КОМЕНСКОГ
16. МАРТА 1892 Г.

БЕОГРАД

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1892

ПРЕГЛЕД

	СТРАНА
Предговор издавача, од Учитељског Удружења	V
Предговор пишчев, од Д-р. Г. А. Линднера	VII
I. У Завичају	537
II. У Лиси. (Лешну).	546
III. »Двери језика.«	549
IV. Пансофија	557
V. У Енглеској и Шведској	565
VI. У Елбингу	573
VII. Угледна школа Коменскога у Шарош-Потоку	581
VIII. Амстердам	592
IX. Смрт Коменскога	602
X. Завршна посматрања	609

Учитељско Удружење
својом заслугом уметнички,
г. Луки Зеловићу

Г. 6. 6
238

ID=3844865

УНИВ. БИБЛИОТЕКА

И. Бр. 45249

ЈОВАН АМОС КОМЕНСКИ

НАПИСАО

Д-Р. ГУСТАВ АДОЛФ ЛИНДНЕР

ПРЕВЕО С НЕМАЧКОГ

Стево Чутурило

У СЛАВУ ТРИСТАГОДИШЊИЦЕ

Ј. А. КОМЕНСКОГ

16. МАРТА 1892 г.

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1892

М О Т О:

«Чисто, топло, љубављу пуно и препуно срце; неуморно трудољубље, — постојано и у великим и у малим делима; преизобилна моћ уображења, голема даровитост, ретка самосталност у мишљењу, и ширином погледа узвишени дух: све те особине биле су у *Коменском* оваплоћене и основане на свестраном знању и на богатом искуству, како могу дати само тешки удари горке судбине. Оваким преимућствима духа стајаше он течајем ванредно дугог низа година као светилник на пољу јавног васпитања, — као најплоднији радник у пракси, а као највећи, а можда и ненадмашни мислилац у теорији. Он први најтачније сазнаде могућност васпитања на основу људске природе; он први устаде најодлучније за дечја права на то васпитање; он прогласи јавно васпитање за свету ствар целог друштва, за дужност државе; он се поузда у помоћ васпитања, која свако зло искорењује и с тога он, — ма да беше сведок једнога од најсвирепијих ратова — тврдо вероваше, да се човечанство може препородити и облагородити.»

Д-р. Евгеније Папенхајм:

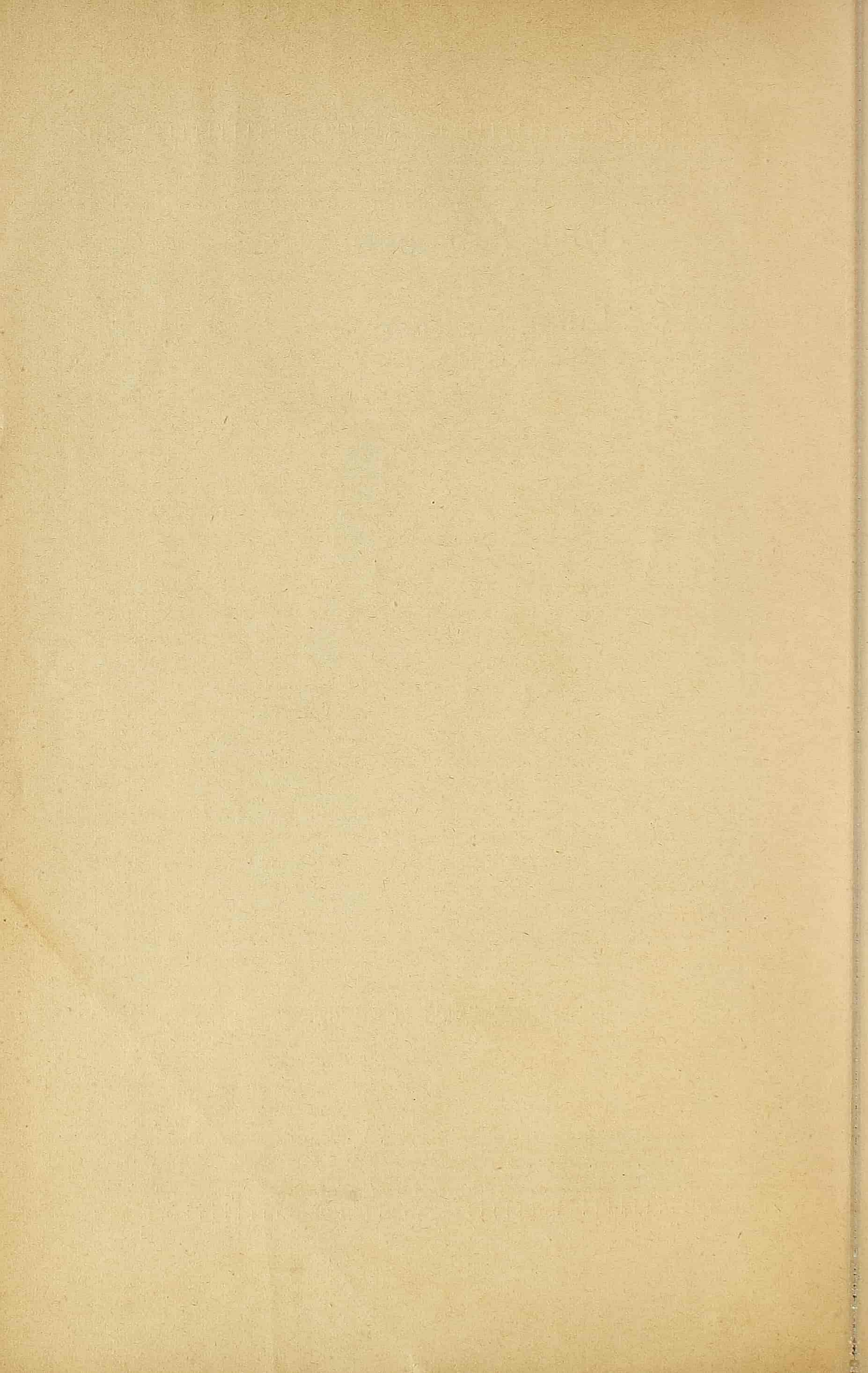
«Коменски као оснивач нове педагогике.»

Лука Ћеловић
БЕОГРАД

Luka Ćelović
BEOGRAD

ЈОВАН АМОС КОМЕНСКИ

ПРЕДГОВОР ИЗДАВАЧА

Великом словенском народу као да је судбом одређено било те се у своме животу никада није могао смирити и предати нези својих племенитих дарова, које му је природа дала. Као да је баш њему суђено било, да у својој пространој домовини, као предстража културне Европе, изврши њену цивилизаторску мисију, одбијајући хиљадогодишње навале варварскога истока. Ну, у свом бурном животу, кад је које словенско племе ма и за часак могло душом дањути и позабавити се самим собом, тада је увек словенски ђеније заблистао као сунце на обзорју, и на путу напретка целом човечанству светлио је и загревао га. — Пољак Коперник, Србин Бошковић и Чех Коменски грађани су целога света; они су његови први слављенци у светом храму науке и просвете.

Јована Амоса Каменског уздигла су његова дела до висине, коју у опште смртан човек и достићи може. Он је оснивач и творац модерне педагогије, особито њеног дидактичког дела; он је највећи школски реформатор свију времена; он је писац од преко сто педесет књижевних дела, која су превођена на многе културне језике, па чак и на арапски и монголски језик; он је научник око кога су се отимале владе разних држава, први светски државници и просвећени владари, а државни парламенти су доносили нарочите одлуке, којима су га позивали да у њиним државама врши разне научне и просветне мисије, и, поврх тога, он је највећи паћеник за своју отаџбину и своје идеале. — И зато сав просвећени свет прославља тристогодишњицу Кансковог рођења данашњи дан, 16. март 1892 г.

Коменски је, дакле, слављеник целога света, али Словенству је још и нешто више, јер му је својта по крви и језику, а Словенима православне вере, поврх тога, својта је и по вери, јер као последњи првосвештеник цркве *«Чешког братства»*, он је у

исто време и најславнији преста̀вник правосла̀вља, ко̀је су у чешком народу засновали словенски апостоли Ђирило и Методије. И томе великом ђенију словенске крви, Словенство свечано данас прославља тристогодишњицу; а од остале браће Словена не можемо изостати ни ми Срби. Учитељство српско, поред осталог, чини то и тиме, што овде доноси опширан опис живота и рада Ј. А. Коменског, онако како је то описао опет један од најчувенијих чешких педагога, др. Г. А. Линднер.

У овом животопису сваки верни посленик у светом храму наставе наћи ће у тешкоћама моралне хране, снаге и одушевљења, а у тешким часовима обилне утехе и праве философске поуке.

Од 158 дела Коменскога, на жалост, ми данас немамо ни једно на српски преведено и ћирилицом штампано, те да бисмо могли читаоце упутити да тамо из ближе познају производе ума овог великог педагога. У такој оскудици, надамо се, да ће добро доћи свакоме овај опис живота и рада Коменсковог.

На дан, који нам је пре 300 год. дао Коменског, пуштамо ову књигу у част и славу тристагодишњице Коменскова рођења и у име свију српских учитеља кличемо :

Слава Каменскоме !

16 марта 1892 г.
Београд

Главни и Уређивачки Одбор.
Учитељског Удружења

ПРЕДГОВОР ПИШЧЕВ

Сто година после открића Америке, у незнатном местанцу на моравско-угарској граници, роди се јунак словенске крви, с којим неоспорно отпочиње нова епоха јавног васпитања и наставе, и на кога је у овом часу сав школски свет управио своје пажљиве погледе. Муж тај, — то је апостолски лик славног епископа «Чешко-моравског браства», — оне гоњене верске заједнице, која нити беше католичка, ни евангеличка, ни лутеранска, ни реформаторска, већ једино хришћанска¹⁾ — то је писац од преко стотине дела, која су још за његова живота превођена на све језике јевропске и азиске, — дела, која публика још и дан данас гута у непрекидним издањима. То је био онај див, кога енглески парламенат, кога су владаоци и државници у своје земље позивали; то је био онај прогоњени бегунац и трпљиви страдалник, чији земни остаци још и дан дањи почивају усамљени у туђој земљи, на обали Севернога Мора! Његов је рад тако знаменит, да се овај горостасни напредак, што се данас нашим очима указује на пољу јавне наставе, може сматрати као повратак к његовим начелима о васпитању и његовим наставним нормама. Овде ћемо да идемо у стопу трагом живота овога ванредног човека, — живота, у коме су тако чудно испреплетани и живот, и рад, и дела, и патње, и срећа, и гоњења, и који се на послетку, после својих осамдесет година, на вршку своје заслужене славе и побожног за-

¹⁾ То је била она верска секта, која је многе исповеднике имала међу Словенима Чешке и Моравске, и којој је извор у духу источног православља, што га тамо још од времена Ђирила и Методија не могаху да искорене сва варварства германства и папског католицизма, па ни сама канибалства тридесето-годишњег рата, коме је главна жртва био и чешки народ и његова «Братска Општина», тај велики мученик источног православља. — *Преводилац.*

довољства онако славно свршава. Ми ћемо следовати свештенику и учитељу човечанства на његовим путовима по разним јевропским земљама и крепићемо се његовим умним творевинама, које су сложене у преко сто списа његових. Далеко од свакога слепог поклоништва, нећемо из вида губити ни његове човечје странпутице, његове књижевне недостатке; а пре свега ћемо гледати да подигнемо јавни дух, упоређујући оно што је он хтео с оним, што смо ми ево једва после двеста година готови да постигнемо.

Чинећи ово, ми с наше стране желимо да уплетемо и сами бар један листак у онај венац славе, којим наше просвећено столеће украшава спомен тога великог мужа, и осећаћемо се срећни, ако овим нашим радом ма колико допринесемо разумевању идеја и тежња тога славног школског стручњака и највећег човека.

Д-р. Г. А. Линднер

I.

У ЗАВИЧАЈУ

Јован Амос Коменски родио се 16. марта 1592. године, недалеко од Угарског Брода ¹⁾ у Моравској. У својим латинским делима потписивао се он *Comenius*, са латинским наставком „*us*”, као што је у то време било у обичају код свих писаца (као на пр: Raticius, Jungius, и т. д.) а у делима на своме матерњем језику сам се називао *Коменски*, ²⁾ што даје основе мишљењу да је пореклом из оближњег села *Комна*.

Отац Коменскога, Мартин Коменски, био је врло имућан воденичар и члан тадањег „чешко-моравског браства”. На прво васпитавање и на доцнији правац Коменскога много је утицала та околност, што је ова верска заједница, (основана 1547 г.) заузимајући својим догмама неку средину између римских католика и хуситских утраквиста, имала у верским стварима слободније погледе, одликујући се особитом наравственешћу у животу.

) Фр. Палацки, Раумер (*Geschichte der Paedagogik* II, 39) и други писци, држе, да је сеоце **Њивнице**, које лежи сат хода од Угарског Брода, право место рођења Коменскога; и збиља, ми налазимо, да је он у уписној књизи слушалаца хајделбершког университета заведен под именом: „*Johannes Amos Nivanus Moravus*” (Јован Амос, Њивничанин, Моравац). Он пак у својим делима (*Opera omnia* III, 72), потписује се: „*Nunno Brodensis*”, то јест: из Угарског Брода, где су му у општинском гробљу сахрањени и родитељи и браћа. Свакако је дакле несумњиво да је он рођен у овој вароши или близу ње.

²⁾ Код Словена се туда још и дан данас налази име Коменски.

О најранијој младости Коменскога имамо врло мало података; ну морамо претпостављати, да му је још у родитељској кући у срце усађена клица наравствености и истините религиозности, која је у његовом потоњем животу онако лепим плодом уродила.

Већ у десетој години (1602) остао је без оца и без одређеног занимања, под туторством својих старатеља, који се нису баш много бринули о свом штићенику. Тек у 16 години видимо га где прелази у латинску школу, али се не зна, шта га је управо на овај пут натерало и каква је била та латинска школа. Мора да су врло жалосни били утисци, које је Коменски овде примио, јер он сам ово време сматра за изгубљено, велећи о том ово: «О, кад би се Јупитер смиловао, па ми повратио то изгубљено време!»¹⁾

Он сам признаје, да је његово образовање тада било много занемарено и да је због тога врло много трпео; али да је ова његова несрећа још тада у њему пробудила учешће на спрам другога²⁾. Ова околност, што је он у латинску школу прешао у добу кад је већ био у стању да самостално суди о недостацима тадање наставе, што су му се на сваком кораку показивали, — мора да је главни моменат његове биографије, који га је узнео на висину чувеног школског реформатора.

Тек што је Коменски две године (1608—1610 г.) провео у латинској школи, реши се да се посвети свештеничком чину у својој општини «братства» и да у исто време своје образовање доврши на коме од бољих завода. Прашки универзитет био је тада у рукама утраквиста, који су били противници «братства». И ако је «братство» за образовање своје омладине имало по више школа и виших завода (колегија) у самој земљи, као н. пр. у Прерави, Фулеску, Прозницу, и т. д. ипак је тада било доста обично, да кандидати богословља траже да своје образовање усаврше на коме немачком универзитету, као: у Хајделбергу, Витенбергу, па и у самом Базелу и др. местима. Тако и Коменски год. 1610 оде најпре у Херборн, у Насавској, а за тим у Хајделберг, да се за целе идуће две године преда научним студијама, особито изучавању богословије. По том се кренуо на пут у северозападне јевропске земље. Врло је могућно, да је већ тада посетио и Енглеску. Год. 1613 налазимо га у Амстердаму, у оној вароши, која му је доцније, као старцу лишеном отаџбине, била уточиште вечитог покоја. Обогаћен

1) Unterrichtslehre XII. Cap. 13.

2) Opera did. omnia I, 442.

изобиљем теориског знања и живог посматрања, врати се он у отаџбину 1614.¹⁾

Време од 1608—1614 год. 16. до 22. године свога живота — провео је Коменски у школовању. У овако ванредно кратком времену он је свршио све основе свога образовања, на којима је доцније подигао велике зграде својих широких планова и радова.

Већ у то доба указаше се првенци његовога књижевног рада. За његова боравка у Херборну отпочео је да спрема грађу за чешко-латински речник, на ком је делу без прекида радио пуне 44. године, док му оно, на жалост, већ у штампи не пропаде за време великог пожара у Лешну 1656. године²⁾

Пошто је био још млад, да би се могао посветити свештеничком чину, Коменски, на позив моћнога заштитника општине чешког братства, Карла пл. Жеротинског, моравског гувернера, примио је управу братске школе у Прерави, где је добио жељену прилику, да размишља о васпитању младежи у занимању научним студијама, о уштеди трошка и труда при отварању школа као и о поправкама метода.³⁾

Као плод овога његовог двогодишњег рада, 1614—1616 г. има се сматрати његово *Упутство за лакше изучавање латинског језика*», које је штампано у Прагу г. 1616 под насловом: «Grammaticae facilioris praescepta» (Правила лакше граматике). Пошто је те године навршио 24. годину, запопи се, и буде позван за проповедника братске општине (у Оломуцу?) Пун одушевљења за свој нови позив, издаде он већ идуће године религиозан спис: «Listove do nebe» (Писма за небо).

¹⁾ На повратку још се задржао неко време у Хајделбергу, где се разболе и где му нестале трошка. Пешке крене се он одавде у Праг, одакле је после отишао кући.

²⁾ Ово дело, названо: «Linguae bohemicae thesaurus» (Ризница чешког језика), било је уређено у виду потпуног речника и целокупне граматике, обухватајући законе свију особина и лепота чешког језика. То је било дело, «каког нема ни у једном обичном језику.» У писму, управљеном на Монтануса, жали се Коменски: «Овај претешки посао од пуне 44 године, баш кад је био спремљен за штампу, прогута неочекивани пожар, заједно са библиотеком, штампаријом и са целом вароши Лешном. — Овај големи губитак за чешку литературу накнађен је тек у овоме столећу Јунгмановим речником, на коме је овај пуних 30 година радио.

³⁾ Пореди: Opera didactica omnia I. стр. 442: «Multa igitur et multum animo voluebam...» — Без сумње је Коменски на овој преравској школи остварио многу од својих главних идеја, а нарочито своју мисао о увођењу стварне наставе поред наставе у језику. Отуд и потичу напомене у неким тадањим уџбеницима, да је у Прерави отворена *реална гимназија*.

После свога двогодишњег рада у овом положају, године 1618., знамените у историји због тога, што тад отпоче тридесето-годишњи рат, — буде он премештен у друго занимање, које му је више годило. Он би позван у *Фулнек*, у то најстарије гњездо моравског «братства», где је поред проповедничке дужности вршио и надзор над тамошњом братском школом; те је имао и довољно прилике, да продужи своје дидактичне радове.

Док су се тада све више гомилале олујине тридесето-годишњег рата, провео је Коменски у Фулнеку три најсретније године свога бурног живота. У то време он се и оженио први пут. Године 1621. провали један део шпањолске савезничке војске у Фулнек и спали га до темеља. Коменском ту пропаде све што је имао: и библиотека и сви списи, који су били плод његовог рада из тог времена.

То беше почетак оним страшним гоњењима свега, што није било католичко, па и почетак гоњења чешког братства и његовог свештенства, док се на послетку та прогонства не свршише исељењем 30.000 породица, међу којима је било 500 племићских.

Ну и та страшна олуја, прогонства, што расу општину чешког братства, не могаше је са свим да уништи. У тренутку највеће беде указа се звезда, која нашем Коменском осветљаваше пут, док га не преведе преко границе отаџбине му. Ова звезда беше већ поменути покровитељ «братства», Карло плем. Жеротински.

Он се беше уздржао од учешћа чешког племства у устанку против Фердинанда II., због чега је за неко време био и поштеђен од прогонства, ма да се иначе верно држао своје вероисповести. И тако је он био у стању да браћи своје вероисповести, бар за време, даде уточишта на своја 24 добра, што их је имао у Чешкој и Моравској. Особито спахулук Браниград на реци Орлици, био је права обећана земља за гоњену «браћу». Ту се склони и наш Коменски са још 24 свештеника, изгубивши у тој невољи и жену и двоје деце.

Неодољива жудња којом је увек чезнуо, да својим мислима даде јавног израза и која је као црвена нит проткана кроз цео живот Коменскога, — није га оставила ни у овом времену велике беде. Цео низ списа, који по својој садржини стоје у тесној вези са појединим менама овога тешког времена, најбоље сведочи, како је овај велики дух, уздигнут изнад колебљивости своје судбине, личне и породичне, — имао увек у виду само опште добро, и како је он, будући потпуно свестан свога позива, у свим приликама све своје мисли управљао једино ве-

ликим интересима својих једноверника, свога народа, и још већим циљевима: благу целог човечанства.

Још пре него што настадоше гоњења, он, слутећи догађаје који се спремаху, написао је «*Опомене против искушења антикрста*» (*Praemonitiones adversus Antichristianas seductiones*)—дело, које није штампано, већ је умножавано само путем преписивања. А за време сама прогонства написао је ова дела:

а) «*Мисли о хришћанском савршенству*» (*Premislovane o dokonalosti krestanskè*), у Прагу 1622 — где он учи, да се то савршенство састоји у богоугодним делима и у страдању за опште добро;

б) «*Град непредобитни име Господње*» (*Nedobitelny hrad jmeno Hospodinovo*), у Прагу исте године штампано и по сопственој прибелешци Коменскога свршено на дан изгнанства из Фулнека (10. Октобра 1622). А кад немачка влада 1624. позва Гос. Жеротинског, да «братственицима» више не даје заштите, онда он објави још ове списе за утеху гоњеној браћи:

в) «*О сиротињству*» (*O sirobie*), то јест, о губитку малих пријатеља, заштитника и добротвора, — по више пута штампано на чешком и на пољском језику; за тим

г) «*Дубина безбедности*» (*Hlubina bezpečnosti*), која се у свим вртлозима људског живота може наћи само у Богу, као средишту света.

Ну сви ови списи утехе¹⁾ падају у присенак поред једнога алегориског састава, који је Коменски написао године 1623. у своје скровишту у Браниграду на Орлици, а под шумском стеном, званом *Клоцоти*, где и данас на њега подсећа прост споменик. Овом спису који се сматра као бисер прозаичне књижевности чешке, и који је Коменски посветио своје племенитом добротвору и заштитнику, наслов је:

д) *Лавиринат света и рај срца* (*Labyrint světa a raj srdce*), свршен 13. децембра 1623.; најпре је изишао у Лешну 1631., а после више пута прештампаван и на стране језике превађан. У овом спису изложени су пишчеви философски погледи на свет, а у облику алегориске драме. Овај поглед представља хришћански песимизам, — убеђење о сујети људских тежња у лавиринту овог света, из кога другог спаса нема, већ изласком к Богу, или уласком у самога себе, у рај свога срца. Истина

¹⁾ Осим наведених списа, Коменски се за време свога скровишта у близини Фулнека занимао још и тиме, да псалме Давидове стави у стихове, од чега се један примерак налази у прашкој универзитетској библиотеци. Пореди: «Fr. J. Zoubek: Život J. A. Komenského;» Праг 1871, стр. 8 и 110.

морало је гоњеном бегунцу, свештенику разорене цркве, супругу лишеном своје жене и своје деце, у осамљеној шумској гудури, живље но икада лебдити пред очима, да се највише благо, „*summi bonum*”, за којим је он жудео и које он тражаше, може постићи само одрицањем од свију добара овога света. Оваки поглед биће и остаће на сва времена и код свију народа религија оних умова, који су у стању да одоле телесним искушењима и да одгрну тајанствени застор, који покрива наш чулни свет.

Ну и у погледу естетичном и говорном, облик је овога у прози написаног пева узорит. У друштву двају вођа: свезнања и опсене, које му даде на пут „мудрост”, као царица света.— наш ација посматра ту пре свега овај свет из више перспективе, с врха неке куле, и по томе спушта се у вашар људског живота, па отале посматра непомућеним погледом и жигоше глупости и лудости, којима се поноси светина. Сви сталежи друштвени, сви редови његови морају ту да издрже смотру, и да се даду оценити од стране здравог и непомућеног разума са висине те његове перспективе. Врло је значајно за високе замисли, којима се овај ретки дух одушевљавао, већ и то, што се Коменски већ у својој двадесет деветој години био у стању узнети на гледиште ове слободне беспорочности, на које по неки људи могу доспети тек при измаку свога живота, док многи нису у стању тамо никако ни стићи. Што овај снев, откривајући ништавило и изопаченост људског витлања на земаљској позорници, на послетку одјекује звуковима верских посматрања, неће никога задивити, ко се духом може пренети у тадањи положај Коменскога. Религиозна мисао била је једина, која га је у тренутку могла да задахне снагом и нарастеном сталношћу онде, где су се сви ослонци под њим љуљали и око њега се колебали.

Већ г. 1624. отпочну гоњења на ново беснити; она не могаху никако да се стишају, док беху у животу свештеници и поборници братске општине, и док они могаху слободно исповедати своју верску мисао, коју је у то време цела земља једнодушно исповедала. Навалише на кнеза Жеротинског, да више не узима под своју заштиту чланове „братства”, који се усљед тога у својим збеговима више не осећаху безбедни, те почеше увиђати, да ће морати бегати из отаџбине.

У то време Коменски потајно посети своје верске једномисленике у северној Чешкој, где је „братство” на спахилуцима Рихнову и Сенфтенбергу већ год. 1457. било основало своје прве насеобине. Год. 1626. избра га братство, да иде у Пољску и да се тамо заузме за ствар општине. Отуд се он поврати опет у Чешку, у којој му је ово био последњи боравак.

Овде на изворима Лабe указа се Коменскоме још једно гостољубиво уточиште. То беше на добрима кнеза од Слупна, г. *Сладовског*, који чланове чешког братства врло радо узе у своје окриље. То је и било оно место, где је Коменски год. 1627. био непосредно побуђен, да састави нацрт своје науке о настави, своје чувене «Дидактике». Ну пустимо писца да сам о томе говори:¹⁾

«Као почетак мога дидактичног рада сматрам ја годину 1627., премда бих могао рећи, да је то и раније било. Јер чим изиђе спис *Волфганга Ратиха* (који јавно похвалише академије у Јени и Гисену), под именом: «*De studiorum rectificanda methodo consilium*» (Савети о поправкама наставног метода) год. 1612., допре глас о њему и до мене, који сам се тада у Херборну, у Насавској наукама бавио. Вративши се г. 1614 у Моравску и ставши на управу школе у Прерови, реших се да пронађем бољи пут при настави деце, те за тај циљ и написах «*Правила лакше граматике*» (*Facilioris grammaticae praescepta*), која су после одмах 1616. штампана у Прагу. Ну кад бејаш године 1618. позван на свештеничку дужност парохије у Фулнеку и на управу школе, што је тада тамо била отворена, започех ја осим тога да размишљам о многим сличним стварима и да то све прибележавам; али после три године све ми то пропаде кад Шпањолци нашу варошицу заузеше и библиотеку ми упропастише. Тек године 1627. указа ми се нова прилика, да се на исте студије опет повратим. Пошто ми, евангелички свештеници, царским указом бесмо изагнати из целе Чешке и Моравске, склони смо се у чешке планине око извора Лабe а на добрима кнеза од Слупне, *Бурђа Сладовског*. Једноме од нас, Јовану Стадиусу предаде он своја три сина, на поучавање. Услед тога овај ме замоли, да му покажем основна правила поправљеног начина предавања; што му ја драговољно и учиних.

На кратко после тога одемо ми у друштву у оближњи замак Вилнице, да прегледамо чувену библиотеку г. Силверуса; и ту се деси, да ја изненада наиђох на ново дело, које тек што беше из Немачке приспело, и то на *дидиктику Илије Бодинуса*. Читајући ту књигу дођох на мисао, да тако дело и ја напишем на нашем језику и да га у своје време штампам. Ову моју одлуку одобрише ми браћа, којој сам то саопштио, и изјавише

¹⁾ «*De primis occasionibus, quibus huc studiorum delatus fuit auctor brevissima relatio.* (Кратак извештај о првим приликама, у којима је писац био побуђен на ове студије) *Opera didactica omnia.* Увод у I. део.

да би им то била најтоплија њина жеља. Баш у то време буде обнародован нови царски указ о изгнанству оних евангеличких старешина, који своју веру не хтедоше преврнути; те се они стадоше већ да исељавају. Поред такве пропасти цркве и школе у нашој отаџбини, као што се у том часу пред нашим очима у свој својој страхоти указа, обузе нас голема туга те смо горко плакали. Али се у исто време у нама пробуди и нада (за што до то тајим), да ће нам Бог своју милост указати и спасти нас и нашу једну отаџбину; те се ми решисмо, да најбрижљивије размишљамо о томе, како бисмо најлакше ране садање пропасти излечили. И при том нађосмо да је најпаметније да, ако нас Господ још кад удостоји своје милости, да пре свега притекнемо у помоћ младежи, и то што скоријим отварањем школа, које би биле снабдевене ваљаним уџбеницима и просвећеним методом у настави, како би тим што више унапредили изучавање наука, наравственог образовања и побожности. И тад се ја дадох ватреном одлучношћу на посао, (премда ми други беху у том подстрекивачи), те сам у крилу своје отаџбине толико урадио, колико сам само могао. Ну већ идуће 1628. године бесмо принуђени (јер олујина прогонства поче да бесни све више и више), да прснемо куд који. Мене коб баци у Лешно у Пољској; и да бих тешкоће прогонства могао лакше сносити, морао сам се одати школској струци. И пошто ја свој посао не хтедох да вршим онако на срећу, бејех тим побуђен, да се дам на изучавање дидактике. У то време истаче се у Немачкој више школских стручњака; и баш тада засија ми нов, али на жалост само блед зрачак наде, да бих се још могао повратити у отаџбину. И тако ја покушах да све моје дидактичне списе још једном из основа прерадим и на чвршћим основима их утврдим како оним што је науком већ било постигнуто, тако и оним што сам о том искусио или од других научие, — док се у том у мени не заче мисао пуна самопоуздања, да овај покушај остварим и да то, свога рода ново дело, назовем: „*Didactica magna, велика наука о настави*, или вештина, којом се може свако свачему научити” . . .

Из ове искрене исповести пишчеве којом открива шта га је побудило, да се ода дидактичним студијама, види се ово троје:

1. Да су била два дела, која су послужила као први подстрекачи, да напише своју „Науку о настави”, и то прво, Ратихово дело „*De stidionim rectificanda methodo consilium*”, с којим се Коменски упознао још за време свога школовања у Херборну године 1612, и друго Дидактика Илије Бодина, на коју је случајно наишао у библиотеци старога замка у Крконошама.

2. Али прави узрок, који је покренуо и писца и пријатеље му, да се он даде на посао од тако великог замашаја, као што је реформа школе, састојао се само у патриотској нади и вери, да се њиној сиромашној и несретној отаџбини може помоћи једино тим путем. Коменски је првобитно имао у виду само своје земљаке, кад је у годинама 1628—1632 писао «Дидактику» на чешком језику. Тек доцније, кад се његов дух под утицајем многих путовања и услед познанства и додира са разним народима, расплинуо у извесну космополитску пучину, решио се он, да своје дело, намењено његовим земљацима, тим учини приступачним најширим круговима.¹⁾

3. На послетку, види се из тог објашњења још и то, да је сам Коменски «*Didactica magna*» сматрао као своје главно *дидактично дело*, предузевши да у њему још једном из основа преради и употреби све што је о том у тој струци претходило, што је било његово сопствено или туђе. Пуних 20 година прошло је док је овај план потпуно сазрео. Имаћемо доста прилике, да се на ово главно му дело чешће осврнемо.

Услед царског указа од 31 Јула 1627. гођења су достигла била свој вршак. Пошто и саме досадашње покровитеље «браће», кнезове Жеротинског и Сладовског, постиже зла коб прогонства, не преостаде ни нашем Коменском и његовим пријатељима ништа друго, већ да беже у туђину. Беше то у месецу фебруару, оне љуте зиме, 1628. године, кад Коменски остави Чешку заједно са својим тастом *Јов. Кирилом* (*Cyrillus*), са својим племенитим заштитником, кнезом *Сладовским* и са *Кристином Поњатовском*, девојчетом из Пољске, које је било поверено њиној нези и заштити.²⁾ Кад тамо стигоше на границу, што дели Чешку од Шлезије, падоше сви ничице, бризнуше у плач и мо-

1) Још године 1657. закључује Коменски своје горе наведено објашњење о побудама, које су га склониле да пише Дидактику овим речима: «*Favete et quod genti meae votis destinatum prodesse non potuit, num Vobis, quibuscunque prodesse queat, Videte!*» (Примите ово дело благонаклоно и пазите, да оно, што сам ја био наменио мом народу, али што му не могаше бити од користи, вама свима, ма ко ви били, буде од хасне!). Оп. *did. om.* увод у I. део. А на другом месту вели: *Conscripta ergo nobis fuit Didactica in usum domesticum, ideoque lingua vernacula; latine enim commentari numquam venerat in mentem...*» Оп. *did. om.* II. р. 8. (Ја сам дакле био саставио Дидактику за домаћу потребу, и то језиком простим народним; јер ми није било ни на крај памети да је пишем латински.

2) Кнез Жеротински иселио се у Бреславу.

љаху се Богу, да своје лице не одврати од њине отаџбине, и да не допусти да се у њој искорени семе њогове речи...¹⁾

И тако судбина донесе Коменскога у *Лису* у Пољској.

II.

У ЛИСИ. (ЛЕШНУ).

8. фебруара год. 1628. стиже Коменски заједно са својим пријатељима у пољачку варош *Лису*, где му се отворише двери нове домовине и где сазреше његови најважнији књижевни радови. У *Лису* се он враћао по више пута са својих излета и путова на разне стране, те је овде у опште, с малим прекидом, провео готово пуну трећину свога века, на име од доласка 1628. па до разорења вароши године 1656.

Нису бегунци без икаква узрока изабрали ово место за своје уточиште. У *Лиси* је још од године 1547. постојала општина «братства», а од године 1555. и школа реформатско-евангеличка. Док се Лутерани при свом исељавању расуше по свима крајевима Немачке — при чем су многи од њих уништени што ратом што другим невољама — исељавала су се чешка «браћа» више у компактним масама, и то или у Угарску, где је слобода вероисповести остала ненарушена, или у Пољску и Пруску. Број братских општина по овим земљама износио је око 100.²⁾ Придолажењем нових «братских» досељеника, уз које су пристајали и многи од мештана, подиже се варош *Лиса* мало по мало на степен главног средишта «братске» заједнице, тако, да је она, по речима самог Коменског, већ године 1629., била велика варош, са три пространа трга, двадесет улица и 1600 кућа.

Досељенике је врло усрдно примио *Рафаило Лешчински*, гроф од Лисе. Коменски се опет посвети школској струци на тамошњој гимнасији³⁾, и одмах отпоче своје дидактичке радове.

¹⁾ Фр. Палацки: «Leben des J. A. Komensky. Zeitschrift des boehm. Museums vom Jahre 1829. III. 19—55.

²⁾ Gindely: «Uiber des J. A. Komenius Leben und Wirksamkeit in der Fremde.» Sitzungsbericht der boehm. Gesellschaft d. Wiss. 1855. стр. 483.

³⁾ У понеким биографским ручним књигама (Seyffarth S. 12, Palacky, Papenhelm и др. помиње се Коменски као управитељ или ректор гимнасије у Лиси.

Он ступи у преписку с многим научењацима тадањег времена, нарочито са Сигмундом Евениусом, Аврамом Менцелом, Палиурусом Џонстоном, Мохингером, Доцем-ом, Борџем Винклером, Мартином Мозером, Никлазиусом, Хартлибом; и саопштавао им је своје идеје о потреби реформе у настави као и о састављању нужних уџбеника; али не нађе с те стране оне предусретљивости, којој се надао. Само један једини између свију њих прихвати идеје Коменскога с особитом топлином, и стече највеће заслуге при њину остваривању; а то је Инглез Самуило Хартлиб, о ком ћемо доцније говорити.

Први знатнији плод из Коменсковог најранијег боравка у Лиси састојао се у томе, што је тад довршио чешки текст *«Дидактике, или вештине о правилној настави»*. Овај спис, који е започет још у време боравка у крконошким шумама, би довршен 1632. Оригинал овога састава пронађе чувени физиолог, проф. Пуркиње тек године 1841. у архиви у Лиси; те га друштво чешког музеја први пут издаде на свет год, 1849.¹⁾

Коменски у то време разви ванредну радљивост. Њему није било само до тога, да положи темељ теориском нацрту школства, утврђеног на новим, здравим и природним начелима: он се, шта више, као практичан школски стручњак осећао позваним, да, што је могуће брже и боље, оживотвори поправљену школу. За тај циљ требало је спремити цео низ ручних књига, које су биле намењене од чести ученицима а од чести учитељима, и којима је Коменски намеравао да оствари своја начела поправљене наставе. Оно што је требало да буде посао какве колегије или академије, прими Коменски сам на своја плећа. Он отпоче грађевину од темеља.

Ну пошто, као што Фр. Ј. Зубек у његовој врло брижљиво обрађеној биографији (*Život Jána Amosa Komenského. Fr. J. Zoubek, Prag, 1871, стр. 27.*) истиче, беше год. 1635 наставничком особљу те гимназије дата опомена, да ради марљивије по до сад. Том приликом наставници добише и ново упуство у духу Коменскога. И према томе је на сваки начин невероватно, да је Коменски тада био управитељ гимназије у Лиси; већ је далеко вероватније, да је он према одлуци братског синода од 6 октобра 1632. имао само да надзирава учење одраслије младежи, која је била послана на стране академије. — Коменски се поред тога занимао још и поучавањем младића из месних племићских породица.

1) Потпуни наслов овога списка, из кога се тек доцније разви латинско издање *«Опширне науке о настави,» «Didactica magna,»* гласио је најпре овако: **«Дидактика, то јест вештина правилне наставе, или упуство, како се човек, још пре но што се телесно развије и уђе у занимања живота, може поучавати срећно, лако и вољно у свему што је за потребу и за украс овога и онога света, и како се по томе може најповољнијим начином спремити за земаљски и вечни живот.»** Као што се види, разликује се *«Didactica magna»* од ове чешке Дидактике већ по самом наслову.

Најпре изиђе у *Лиси* год. 1633. на немачком језику «*Informatorium der Mutterschule*»¹⁾ (Упутство за матерњу школу.) Коменски узима за васпитање и школовање цело време младих од рођења па до 24. године, и назива први период до 6. године: *матерња школа*,²⁾ који у главноме припадају матери. У овом су спису врло згодна упутства за физично васпитање деце, сходно начелу: «*Mens sana in corpore sano*» (У здраву телу здрава и душа); ту се истиче особита важност овога првог доба живота, јер се у њему полаже основ свему доцнијем развићу; њим се захтева у првом реду добар пример од стране родитеља, као основ религиозно-наравственом васпитању; за тим устаје против бесавесног кварења деце и против недостатка спасоносне строгаости од стране родитеља и старијих. —

Из домаће, то јест матерње школе прелазе деца после своје шесте године у *народну школу*, коју Коменски назива «*школа матерњег језика*» (*schola vernacula*) за разлику од «*латинске школе*», која је тада искључно господарила; и за ту школу матерњег језика намењује он идућих шест година. Може се слободно рећи, а да се не претера, да је Коменски први који је појам «*народне школе*», схватио у данашњем модерном смислу, — оне школе, кроз коју мора проћи сва маса народа, без разлике рода сталежа или дара, и у којој се имају да положе основи за говорно и стварно образовање. Ну тим више мора се сажаљевати, што или није никако на свет ни изишло или је пропало оних *шест ручних књига*, које је Коменски удесио за шест годишњих течаја те школе, и које је он крстио фигуративним називима: 1. *Љубичњак* (*Violarium*), 2. *Ружичњак* (*Rosarium*). 3. *Ливадњак* (*Viridarium*), 4. *Лавиринат* (*Labyrintus*), 5. *Мелемњак* (*Balsamentim*) и 6. *Душин рај* (*Paradisis animo*).³⁾

Ну он је кројио планове још о крупнијим стварима; његов реформаторски дух бавио се мислима о преображају целокупне јавне наставе, почињући од матерње школе па до унниверситета. Он се није ограничио само на то, да прави планове и да само

1) Чешки оригинал овога списка нашао је Гиндели у архиви у Лиси г. 1856.

2) Види XXVIII. главу поменуте «*Науке о настави*», која овај предмет расправља.

3) Да је Коменски ове уџбенике био уредио пре свега бар за неке разреде чешке народне школе, види се из XIII. тачке његова «*Предлога за обнову народних школа у краљевини Чешкој*», приложеног чешкој Дидактици. Сва је прилика, да Коменски није доспео да сврши све ове књиге за народну школу, пошто му је пажња била одвећ заузета многоструким пренагњеним радовима дидактичним и пансофским. У његовим скупљеним делима налази се само врло кратак нацрт њин. *Op. did. omn. I, Schola vernacula delineata*, 4.

поставља начела, већ је он стварао потпуне наставне програме и готове уџбенике.

Стање људског знања било је тада тако, да је само генијалан човек могао сновати сличне мисли. У пуном јеку био је тада још номинализам, који је држао да се све људско знање може обухватити с неколико назива и реченица, и да се помоћу силогизма да објаснити све што постоји; данашње природне науке тада су још у клици дремале.¹⁾

Али и таки муж, као што је Коменски, мораде осетити, да није довољан један једини човек, који би могао савладати целокупно до тад познато знање а на основу његовог новог дво-струког научног правца: *ствари и имена*. Због тога ступи он у преговоре с неким пољачким великашом кога он у једном свом писму назива *Primas in regno Poloniae* (Првак краљевине Пољске) и за кога Д-р. А. Гиндели²⁾ мисли, да је то био *Боху-слав*, гроф од *Лисе*; али и осим тога он се и доцније често освртао за помоћ добротвора и сарадника. Ну да би могао наћи и једно и друго, требало му је тек да изда на свет дело, које је његово име пронело невероватном брзином кроз целе две стране света. То је дело било *«Двери језика,»* чувена *«Janua linguarum»*.

III

«JANUA LINGUARUM» — «ДВЕРИ ЈЕЗИКА»

«Да школама није био познат прави начин, како се језици предају, види се најбоље из саме ствари. Већина оних, што се одају наукама, оседела је учећи азбуку; само око учења латинског језика изгуби се десет година и више, и то са врло јадним успехом, који ни из далека није вредео толике муке.»

Овим речима отпочиње Коменски³⁾ свој предговор ка његовој *«Јануа»*. Као узрок досадањих недаћа у настави наводи он ово:

1) Кад је Коменски своју *«Didasciica magna»* писао, мерио је Торичели тек притисак ваздуха (1643), умро је у заточењу Галилеј (1642) а тек се родио Лок, отац реализма (1632).

2) *«О животу и раду Коменскога»* стр. 448.

3) *Op. did. om. I, 250. Ad lectores eruditos praelatio.*

1. Развученост правила и прекомерно теоретисање ;
2. Занемаривање стварне наставе ;¹⁾
2. Занемаривање граматичних и синтактичних особина сваког језика па по се.

Ове недостатке мисле људи да могу уклонити употребом класика, као што су : Теренције, Платус, Цицерон, Виргил и Хорације. Али оваки поступак, држи Коменски, за неподесан и штетан ; јер прво, ту недостаје довољна количина тих књига за све ђаке ; а друго, та су дела далеко изнад моћи појпмања младежи, и њој одвећ страна. Младеж везати за ове простране свеске класика, значи пуштати се на океан у чамцу, који се љуљушка и на каквом тихом језеру. На послетку класици сем тога нису у стању да попуне сву преку потребу, већ и због тога што на пр. о војеним пословима, о ботаници, о рударству немарству ит.д. и не помињу ништа.

Ову оскудицу у методу при настави језика хоће Коменски да накнади подесним уџбеником за латински језик, — а за овај ваљало се пре свега постарати. Први повод, или управо први оглед за таки уџбеник беше дело „*Janua linguarum*“, које издаде и распространи „Ирска колегија језуитска“ у Саламанки у Шпанији²⁾.

Суштина ових ново пронађених „*Janua*“ — вели сам Коменски — састоји се у томе, што је благо језика скупљено у извесан број (1200) реченица, у које су увршћене све обичне речи језика, и то свака само по један пут, али у згодном склопу и начину израза. Овај метод примењен је год, 1615. на енглески језик, две године доцније на француски (од Исака Хобрехта, лекара у Штрасбургу) а мало после и на немачки језик ; књига је била више пута прештампавана, у школе уведена и до небеса преузношена, тако да је већ год. 1629. на осам језика изашла³⁾.

Лаворови ове језуитске „*Janua*“ не дадоше Коменском мира ; он усвоји њену основну мисао, коју он означава као проналазак ; шта више, он задржа и само име њено. Али његовом бистром погледу не сакрише се ни опи недостаци и мане, које су имале „Двери језика“. Он увиде, да та књига не даје

1) „Између најшкодљивијих заблуда није последња она, што човека опсењује, да мудрост почива у знању језика.“ *Ventilabrum*. Op. om. IV. 50.

2) Потпуни наслов тога дела гласи : „*Janua linguarum, sive modus ad integritatem linguarum compendio cognoscendam maxime accomodatus: ubi sententiarum centuriis aliquot omnia usitiora et necessaria vocabula semel comprehensa sunt, ita ut postea non rescurant.*“ Писац је његов Ирац В. Батеус, који је том књигом мислио помоћу латинштине да потпомогне ширење хришћанства међу незнабошцима.

3) Коменски : Op. om. I. 252.

оно шта се од ње очекује¹⁾; јер поједине речи нису у њој употребљене само по један пут и у првобитном свом значењу. На против, она је пуна неупотребљивих речи, док су речи са разноврсним значењем наведене само по један пут.

Ну ове мане, које се односе тек на говорну страну те ручне књиге, нису ништа према њеном главном недостатку, који је Коменски сретно уклонио, те у чему се управо и састоји оно првенство, које неоспорно припада Коменсковој „Janua” у сравањењу са Јану-ом ирске колегије. А те мане њене састоје се у *оскудици стварне садржине*, у згодном везивању говорних облика са стварним садржајем њина појма, у кратко — у упоредном ходу (паралелисању) *стварне наставе са наставом у језику*. Док, на име, реченице језуитске „Janua” не дају никакве стварне садржине, и већином су без икаква интереса, дотлен је у Коменсковој потпуно изведено начело, да *разум и језик раде са свим упоредо*.²⁾ Коменски је себи поставио за циљ, да све ствари, распоредивши их због лакшег схватања у класе, пре свега изнесе пред моћ ученичког посматрања а по том да им даде говорног израза. Посматрање, размишљање, говорење иду једно поред другога. „Као што би било лакше добити преглед над свим животињама, да су у Нојевој лађи, него кад би их морали тражити по свима странама света; тако исто биће лакше из таке ручне књиге научити све речи, него их тражити по свима небројеним списима.” Дакле логично ређање стварног људског знања морало би ићи сасвим упоредо са груписањем разних делова говорног блага у реченице и у саставе. Тако постаде његових 100 „налова” или категорија ствари, које његову „Janua” деле на исто толико одсека. У њима има 8000 речи, од којих је састављено 1000 потпуних, простих и сложених реченица. Код свију речи пазило се на то, да се оне изложе у своме првобитном (а никако у преносном) значењу, и да се свака така реч не употреби више од један пут, изузимајући хомониме (речи са разноврсним значењем), који се према свом различитом значењу на разним местима понављају. Синоними (речи сличног значења) и изрази са противним значењем упоређени су, а на граматику, на облике речи и на састављање реченица узет је свуда нужни обзир. —

Према тим начелима дакле а у виду практичног коментара и теориског излагања науке о настави, бѿ године 1629. и 1630.

1) Коменски мисли, да то дело заслужује пре име капилика него „Двери.” (Non Janua, sed Postici obtineat nomen).

2) „Ut intellectus et lingua parallele decurrant semper;” стр. 253. и другде.

довршена чувена «Janua» Коменскога — и то не само као «Двери језика» већ и као двери његове славе и његових познијих успеха. Она изађе под насловом :

«*Janua linguarum reserata*» — «Отворене двери језика» или расадник свију језика и наука, т. ј. кратки метод, по ком се може научити латински и (сваки други) језик заједно са основама свију знања и вештина, — сложено у сто наслова и хиљаду реченица. Први пут наштампано године 1631».¹⁾

Спољашњи успех ове књиге био је тако ванредан, да се од тога сам Коменски уплашио. Она је била у кратком времену преведена на 12 јевропских и на више азиских језика. Пријатељ Коменскога, Самуило Хартлиб превео је на енглески, и посветио је принцу Уелском; Ј. Мохингер превео је на немачки, Вегирски на пољски, Анкорарус на француски, Бобровски на турски језик. Ческо издање овога дела приредио је Коменски 24. Марта 1633. Петар Голиус (из Алепа у Сирији) објави је на арапском језику; у мухамеданском свету беше та књига особито омиљена, и она тамо угледа света на турском, персиском и монголском језику. *Изузимајући Св. Писмо, није било ни једне књиге, која је била тако распрострањена међу народима на целој земљи, као што је то била «Janua linguarum».*

Овај големи успех свакако се мора приписати основној мисли, по којој је дело израђено. Ова нова мисао, колико је год нова, толико је и смела; — њом се хоће: да се у кратком обиму прикаже цео свет и латински језик». Појава оваког дела у виду енциклопедиског излагања целокупног људског знања, као што је овде први пут покушано, — одважно подузеће којим се писац машио у средину живота, — дивно спајање изучавања речи са изучавањем природе и друштва: све је то, да како, морало много импоновати човечанству, које се било углубило у бесмислено бубање сувопарних речи.

У Коменсковој «Janua» налазимо начело «очигледне наставе», те савремене вештине у настави, потпуно изведено као на каквом великом типичном примеру.²⁾ Још само недостају они дрворези што их доцније видимо у његовом «Orbis pictus.» Оних 100

¹⁾ Предговор је датиран 4. марта 1631. У Op. did. omn. ово је дело завршено као пета глава I. дела, под насловом: «Janua latinae linguae primum edita.»

²⁾ Ми, на име, поред правога, директног чулног посматрања, — где чулни предмет, или слика као његов заменик, непосредно утиче на чула, — разликујемо још и индиректно чулно посматрање, које ради са већ стеченим утисцима чулног посматрања (представама) где се њиним ређањем и слагањем образују предмети вишег посматрања душевног.

наслова «Јану-е» сачињавају толико исто разреда, око којих се групишу поједини кругови посматрања. Ту се претреса створење света, елементи, небески свод, камење, биље и животиње, људско занимање и занати; ту се говори о разним одношајима живота (браку, сродству, рођењу...); за тим о друштвеним заједницама, насељима, о цркви, општини, о разним вероисповестима, о властима, владару и држави, о рату и миру. — Даље долази: школа и настава, знања, врлине, забавне игре, смрт и погреб, божје провиђење и божји анђели. Значај језика овде одсудно уступа првенство значају стварном.

Ну да се почетник овом «Јануом» не би изгубио у целој «шуми» ствари и речи, указала се писцу потреба, да као увод у «Двери» изради још и «Предворје», «Vestibulum».¹⁾ У овоме делу писац је имао више у виду сам језик, док у «Дверима» превлађује обзир према ствари, премда и овде ствар иде упоредо с речју.²⁾ Ово је дело изишло године 1633. под насловом:

«*Januae linguarum reserata Vestibulum*» — «Предворје ка отвореним дверима језика кроз које се мали почетник уводи у латински језик».³⁾

Облик «Јану-е» задржат је и код овога дела. Преко 1000 најобичнијих латинских израза сведено је у 427 сасвим кратких реченица, од којих је свака у I. делу књиге састављена из једне именице са придевом, у II делу из једне именице са глаголом, док у III. делу долазе непроменљиви делови говора. Ту се у свему огледа тачно разумевање свију логичних основа и закона језика. А да поред овога разлагања језика свему за основ служи и стварно излагање, види се из наслова свију седам делова ове књиге. А ти делови јесу:

I. О особинама ствари;

II. О радњи и триљењу ствари (безлични глаголи);

¹⁾ *Metuendum existimo, ne in tantam Rerum et Verberum Sylvam Tyrones ex improviso immiti nimium sit. Tutius fuerit in Vestibulo deteneri...* Op. did. om. I. 303.

²⁾ Коменски је био потпуно свестан о овом двојству у распореду свог дела. У писму своме на Толнаја, учитеља I разр. у Потоку, вели он о употреби свога «Vestibulum-а» да ту распоред предмета само за то изгледа да је удешен једино за потребу језика, што се свугде именицама започиње а наставља придевима и т. д.; ну тај распоред је уједно и ређање ствари у најстрожем смислу те речи, пошто се започиње представљањем самих ствари, па онда њиних главних својстава (*Primaria rerum accidentia*) и т. д.

³⁾ Године 1642. посла Коменски у Шведску «Vestibulum reformatum» (Поправљено Предворје) заједно са «Informatorium-ом, т. ј. упуством за поступак. Ово је дело после проширено у виду: «Vestibulum rerum et linguarum fundamenta exhibens»; Lissa, 1649. Латинско-мађарско издање овога дела служило је за уџбеник I. разреда школе у Потоку. Види Op. did. omn. II., 293 и III. 141.

- III. О односима ствари ;
 IV. О стварима у школи ;
 V. О стварима у кући ;
 VI. О стварима у месту и у његовој околини ;
 VII. О врлинама.

Неће бити без интереса, ако овде изнесемо један пример о томе, како се ту поступа са појединим круговима посматрања. За тај циљ узимамо круг посматрања *ватре*, који сачињава V. наслов Коменскове «Јану-е :»

V. О ватри.¹⁾

44. Из *варнице* постаје *пожар*, кад јој се даде *маха*.

45. Јер што год *ватра* ухвати, оно најпре *тиња*, па се *ражари*, па *распламти*, па *разбукти*; а кад на послетку сагори, онда се претвори у *прах* и *пепео*.

46. Дрво кад *гори*, зове се *угарак*, кад се *ражари* — *жар*, кад се *жар* угаси — *угљен*.

47. Зажарени *дим* зове се *пламен*, а кад се *сталож*и у *димњаку* — *чађ*.

Ове четири реченице у «Јану-и» обухватају говорну основу за круг посматрања о ватри. Да би метод за сједињена вежбања у говору и очигледној настави опширно изложио, пријатељ Коменскога, *Давид Фехнер*, написао је «*Proplasma templi latininitatis*», то јест: «*Узор храма латинитине*», који је штампан као саставни део «Скупљених списа Коменскога» (7. одељак I. главе). Према овоме упутству треба да се сваки наслов «Јану-е», идући кроз *пет ступњева*²⁾, обради у стварном и говорном погледу, али сваки ступањ са све ширим обимом.³⁾ А како да се то удеси, може се видети опет на V. наслову «Јану-е :» «О ватри», који овде за пример наведосмо. Пошто је дакле *очигледна настава* баш у наше дане у школском свету предмет најживљег интереса, то ћемо овде навести поступак са I. и II. ступњем

¹⁾ De igne. Op. did. omn. I. 256.

²⁾ Ови ступњеви обележени су фигуративним називима, као: *Limen* (праг), *Janua* (двери), *Atrium* (предсобље), *Odeum* (свечана дворана), *Adytum* («свјатаја свјатих»).

³⁾ Ово је чувени «концентрични метод», којим се овај век горди као својим проналаском, док је он, ето, у ствари производ генија Коменскога.

очигледне наставе „О ватри”, и то онако како је то *Фехнер* изложио.

Први ступањ има облик разговора а други облик басне:

Први ступањ: Праг.

Андрија и Јудита

Јудита (1): За што плачеш?

Андрија: Ожегао сам прсте.

Ј. Како?

А, Хтео сам узети *ватре* да *испечем* (2) ову јабуку, па ми *угљен* паде на руку.

Ј. Угљен не гори. (3) То је био *жар*.

А. Било је запаљено дрво.

Ј. Па то је био *угарак*.

А. И мајка ме је тукла. (4)

Ј. Због чега?

А. Ватру сам *чаркао*

Ј. Не плачи.

А. (5) Молим те, *испеци* ми ову јабуку на *пламену*.

Ј. То ћу ти учинити; али пре тога да ми кажеш коју *изреку* из Св. Писма.

А. Не једну, већ ако ћеш три:

Бог наш јест огањ који спаљује (Јевр. 12, 29)

Човек је прах и пепео. (Ген. 18, 27).

Дани моји прођоше као дим (Пс. 102, 3).

Други ступањ: Двери.

I. Басна:

(1) Силом ватрине тоpline један пут се *варница* зажари и *подиже* се у вис (2) Она се тим јако погорди и већ *мишљаше*, да ће се *подићи* међу саме *звезде*. (3) Ну једва што се успе до пола *оцака*, а она се угаси и паде на *огњиште* у виду *пешела*.

4. Ово ће бити врло згодна *поука* против *дрскости* и *самољубља*.

II. Басна.

5. Био је неко, коме су лети *муве* јако *досађивале*. (6) На *послетку* то му толико *дозлогрди*, да *запали* сламу, и *стаде* њоме *кадити* горе доле по својој *колебици*. (7) Ну пошто при томе беше *непажљив*, *скочи* *варница*, и *суви* *кров* *ухвати* *ватру*, те *цела* *кућица* *изгоре*.

- (8) Многи бежећи од малог квара, падну у голему штету.
 (9) Пословица каже: «Ко се дима не надими, тај се ватре не нагреја.»

Ми наведосмо ова два огледа из очигледне наставе, којима је већ преко два столећа, да би тим показали, како још ни данас нису надмашени ови узорци, што су тако брзо били предани за бораву, и како треба да се само на њин извор повратимо, па да очигледна настава у основној школи оживи. И тад ћемо тек моћи проћи без онога сувопарног описивања, набрајања и шематизовања, што се често трпа у основну школу под именом «очигледне наставе.»

Да приберемо наш суд о свему томе:

Ни говорна ни стварна страна Коменскове «Јапца», узевши их сваку за себе, нису у стању да издрже критику данашње науке; јер је прва далеко надмашена филолошким а друга природно научним напретком прошлих двају столећа, која нас раздвајају од Коменскога. Али значај «Јануе», који она има и дан данас, почива у особитом начину спајања ових двеју страна за сврху наставе. У том погледу може се «Јапца» сматрати као први и највеличанственији покушај «концентровања наставе» у ствари двају тако противних полова, као што су: *реч и ствар*. Још и дан дањи поцепан је сав научни свет, поцепане су и академије наука у два табора, који се групишу око тих полова. Филолошки поглед на свет у овом часу сачињава прилично оштру противност на спрам природно-научног, ма колико да се философија труди, да ову противност каквим било вишим гледиштем заглади и измири. А то је са свим и појмљиво. Овде се природа даје из прве, онде из друге руке; овде је говор природе а онде је говор вештине; овде су ствари, онамо су имена њихова. Противност је сасвим оправдана; само та противност не сме се заострити дотле, да поништи један или други од ових чланова. А ово је готово било свршено дело у оно време, у које се десише реформаторски подвизи Коменскога. Научним испитивањима и наставом беше овладао формализам, који је убијао дух; мишљаше се тада на све стране, да се латинским језиком може обухватити све знање и све душевно образовање, — држаше се, да у граматикама и лексиконима почива све оно што науком треба постићи. Истицањем матерњег језика¹⁾ и његове школе «*schola vernacula*» обори Коменски самовлашће латинштине исто тако као што је поколебао и формализам, упутивши нас на «*ствари*» (*res*), које он хоће да се појимају непосредним чулним посма-

¹⁾ Пореди: *Did. magna*, с. XXII.

трањем. «Речи се увек морају учити у вези са стварима, те да се и разум и говор подједнако образују. Речи без ствари — то су љуске без језгре, корице без мача, сенка без тела, тело без душе. Мудрост се састоји из ствари а не из речи! . .»

IV.

ПАНСОФИЈА

Спојити стварност са говором а у духу «концентрације» наставе, то је главна мисао, која је руководила нашега Коменскога; а ту своју мисао остварио је он својим делом «Двери језика». Али спајање, строго узевши, може се извести само у основној настави, где није толико потребна научна темељитост и потпуност. Ну кад се пође на више, у старије течаје наставе, где се јавља све то већа потреба научне дубине; ту у место концентрације настаје потреба одвајања научних предмета и специјализација научних области¹⁾, према начелу «поделе рада» и према начелу «тескобе свести»; али и ово не у таком смислу, као да би требало, да знање о лицима или о човечанству представља пуко парчетарство, (шта више посао упоређивања и подређивања добивених резултата предстоји на целом путу,) већ само у толико, у колико психични закони не допуштају, да се од један пут унесу у свест једнога лица све стране, сви одношаји и све околности предмета.

Због тога мора се оно што је стварно после издвојити из његове везе с оним што се тиче говора, како би ово после могло да иде својим сопственим путовима кроз граматику и кроз речник.

Ова потреба морала се показати и Коменском, чим је ступио на право научно поље. И у ствари ми ћемо видети, како се Коменски нашао побуђен да своје «Двери језика» попуни са «Дверима ствари» (*Janua rerum*) да поред «храма латинштине» подигне и «палату мудрости».

Ну дух Коменскога је универсалан, енциклопедиски; и његове тежње нису биле управљене само на поједине области, већ на целокупну науку као и на начин њенога саопштавања. Мисли којима се Коменски у том погледу бавио, најбоље нам открива

¹⁾ «Није то умножавање већ је то сакаћење науке, кад јој се границе мешају и збркавају. Кант.

његов нацрт, који је он сопственом руком написао на дан 12. Септембра 1640., а услед разговора са поменутиим пољским прваком „*Primas in regno Poloniae*” (Види II. део овога).¹⁾ У том нацрту изражава се он овако:

Што се тиче обима, то сам ја намеран да свакоме учиним приступачнијима студије наука, мудрости и побожности, и да их боље удесим за потребе људског живота, но што је то било до сад. За то су потребите двојаке књиге: за *филолошку* и за *реалну* наставу. Првима је циљ, да послуже настави у латинском језику; и њих је осам:

1. *Предворје латинштине*;
2. *Двери латинштине*;
3. *Палата латинштине*;
4. *Речник*, који матерњим језиком објашњава сва етимолошка значења латинских речи;
5. *Речник*, који латинским језиком објашњава сва значења матерњег језика, а особито пословица, упоређујући једне с другима;
6. *Латински речник*, који објашњава све финоће тога језика;
7. *Мала граматика*, која расправља само промене именица и глагола, и која мора стајати у вези са „Предворјем”;
8. *Потпуна граматика*, која је у вези са „Јану-ом.” За *реалну* пак наставу требају само три књиге, и то:

1. **Пансофија** (Свезнање). Ова књига треба да обухвата целокупно благо људског знања, и то тако изложено, како би задовољавало потребе и овога и онога света. А метод, кога би се ту требало придржавати, морао би изводити све из извесних принципа, тако да ни један део људског сазнања не остане ван њих. Ти принципи јесу: *Бог, свет и општа свест*. Така књига била би права благодет за сав људски род.

2. **Општа историја света.** (*Panhistoria*). Она би требала да обухвати најзнатније догађаје свију времена. Јер кад фантазија истражује узроке свију ствари и законе њиних одношаја и кад је у стању да једним тренутком прегледа свуколику васељену; тад јој историја света служи као најдивнији прилог за то. Настава у историји требала би да напредује постепено и да отпочне што пре.²⁾

3. **Општа догматика.** Она би требала да разложи сва разна мишљења, која је до сад у том погледу створила људска уобра-

¹⁾ Гиндели: Живот. J. A. Ком. 488.

²⁾ План ове поступности изложен је у XXX. глави његове „Науке о настави.”
Одс. 16.

зиља, па била та мишљења истинита или лажна, и да се тим стане на пут падању у пусте сањарије и опасне заблуде.—

У овоме плану истичу се *обадва правца*, који од почетка до краја владају бурном литерарном радиношћу нашега Коменског: један је *«филолошко-дидактични»*, а други *«реалистично-пансофски.»* Његов ђеније, чим је у току научног му рада имао више прилике, да сам себе упозна и да својој унутрашњости даде што јаснијег израза: тим све више видимо где му први правац малаксава а *«Пансофија»* се истиче као највиши, — и ако само идеални и недостижни циљ тежња Коменскога.

Као што је особена и нова¹⁾ реч, што је за то изабрата, тако су нове и саме ове тежње. О побудама, које су га на то навеле, изражава се Коменски овако²⁾:

«Ванредно допадање, којим сам обасут у ствари, — по мом мишљењу, не баш тако знатној (он овде подразумева своје дидактичне радове) — подстакло ме је на нешто боље и узвишене. Ја дакле започнем размишљати о томе, да ли би се истим допадањем прихватило и то кад би се покушало, да се поље **стварног образовања** обради хармонично са **унутрашњошћу човековога духа**. И тако се ја реших, да за ту сврху израдим **«Двери ствари»** — **«Двери мудрости**, како би се младеж, пошто се помоћу **«Двери језика»** научи спољашност ствари описивати—одмах за тим могла вежбати, да посматра и унутрашњост ствари, и да на то пази, шта је ствар сама по себи и по својој суштини. Па кад би се оваке студије распрострле на све, што је нужно да се зна и чини, — да се мисли и нада, то сам онда дошао на мисао да би се тад могла с поузданим успехом остварити врло лепа енциклопедија или **Пансофија** у маломе (Pulcherrima quaedam Encyclopädia seu Pansophiola).

Године 1635. Коменски је већ био у стању да саопшти синоду «братства», како он пише *«Хришћанску Пансофију»*, коме се предузећу синод јако обрадова. Његов пријатељ Самуел Хартлиб из Лондона, извештен о том предузећу од стране неких моравских студената, замоли га, да му саопшти нацрт тога будућег дела; што Коменски драговољно и учини. Тако на сву прилику постаде године 1634:³⁾

¹⁾ Са свим нова није баш ни ова реч. Ка што се Коменскова «Јапца» ослања на спис под истим именом, који је издала прска колегија у Саламанки, — тако и «Пансофија» надовезује на дело истог имена од ученог лекара и филолога *Петра Лауренберга* из Хамбурга, као што то и сам Коменски изрично тврди у своме одговору критичарима (Dilucidatio, одс. 5.)

²⁾ Op. did. omn. I, стр. 403, 404.

³⁾ Пошто Коменски у свом критичком одговору («Dilucidatio §. 4.) вели, да га је ванредни успех са «Јапца linguarum» побудио, да напише «Junua regum;»

«**Pansophiae Prodrromus**, претеча пансофије», који спис против воље Коменскога би штампан најпре у Оксфорду 1637. под насловом «Увод у тежње Коменскога — Отворене Двери Мудрости» (Conatuum Comenianorum praeludia — Porta sapientiae reserata), и то с намером, да се чују мишљења научника по ствари од толике важности.

Коменски беше јако озлојеђен тим поступком свога пријатеља, што овај није чекао, док он сам као писац не изиђе на јавност с готовим делом, као што је то било са «Дверима језика». Ну при изради овога замашног дела уздао се Коменски у помоћ сарадника, у «Collegium pansophicum»; јер је таки рад далеко превазилазио снаге једнога јединог човека.

Међу тим успех тога «Претече» пројектованој пансофији беше већ таки да је Коменски могао и с њиме бити потпуно задовољан; да, тај успех није био ништа мањи од онога са «Дверима Језика.» «Изузимајући светлост слова божјега, није ничим указана већа благодат роду људскоме, него што је овим истинитим путовођом праве и потпуне светлости; те би на сваки начин требало настојати, да Коменски ово дело доврши;» — тако је гласило мишљење једнога критичара.

«Тако бреме не сме се товари на рамена самог Коменскога; треба потражити сарадника; треба образовати пансофичку колегију и т. д.» говораху с друге стране. Неки Јован Адолф Јасиус, професор математике у Хамбургу, у своме писму, упућеном на Хартлиба, изражава се овако: «На све стране Јевропе покренуле су се већ студије пансофије и боље дидактике. И да Коменски до сад ништа друго није урадио, већ само то што је међу духове посејао семе таквих многоструких подстицаја — па би се морало признати, да је доста учинио¹⁾».

Ну поред тога није недостајало ни таквих гласова, који су циљеве овога предузећа сматрали за недостижне и сумњичили су га, налазећи у томе «опасну мешавину божанских ствари са човечанским, богословије са философијом, хришћанства са незнабоштвом то јест, таме са светлошћу». Већ само блиставо име «Пансофија» — Свезнање²⁾ поред уобичајеног скромног:

то мора да је овај спис био готов године 1631 (кад су изишле «Двери Језика»). Године 1633 (пет година пре списа му «Dilucidatio») даде га Коменски објавити у лајпцишком књижарском каталогу, под насловом: «Janua rerum» (Двери ствари) или «Хришћанска Пансофија.»

¹⁾ Коменски прибележава сам ова разна мишљења у поговору, који је додао «Prodrromus-у», у његовим скупљеним списима: Op. did. omn. I., 451. и след.

²⁾ У данашње доба неби се нико смео усудити, да се појави на свет са «Пансофијом.» Хумболтов «Космос» и Лоцев «Микрокозам» јесу знатне ризнице

«Философија», које не значи једино мудрост, а још мање све-знање, већ само тежњу за њим, — морало је противницима послужити као оружје. И у ствари је назив «Пансофија» од тад са свим ишчезао, а на спрам хладног испитивања новијег реализма мучно се држи и сама философија. С тога је Коменски држао за нужно да се године 1636. пред својим синодом правда. У тој намери издао је он спис под насловом «**Осветљење пансофских тежња**» (Conatum Pansophicorum dilucidatio¹), — спис којим се бранио и коме, поред «Prodromus-a», имамо да захвалимо за најтачнија обавештења о смеровима пансофских тежња Коменскога. Чујмо га, како он себи ствар замишља.

Дело, које је Коменском лебдило пред очима, «треба да буде јединствено свога рода, — да буде за свакога *магаџин целокупног знања*, у коме неће ништа недостајати.» — Коменски се жали на претерано «парчетање науке»; он до сад још не виде таке књиге, чији би садржај одговарао обиму ствари и која би обухватала све њих укупно; нити је он могао видети да је сва зграда људског духа сазидана од необоривих начела, како би све од почетка до краја стајало у хармоничној вези и без икаквих празнина. Можда до сад није нико ни покушавао да успостави општа, сваком одношају прилагодљива начела, и да тим у поузданим границама разума обухвати укупну разноврсност ствари, те да се тако открије нескривена и непроменљива истина, што се провлачи кроз сву хармонију бића²). Није то дакле само енциклопедиска смотра ствари и неко ново уређење њиних одношаја, — не само проста ревизија и редакција инвентара свију људских сазнања, — него, што Коменски хоће, то је, да се *укупно људско знање сведе на што мање општих начела*, по непроменљивом универсалном методу; а то управо и није ништа друго до *философија* сама. Због тога му се и не допадају дотадање енциклопедије; оне су сличне ланцу састављеном из много беоцуга, — некој вештачкој справи, која сама себе покреће; оне више личе на дрвљаник, са вешто насланим цепаницама, него на стабло које је усправљено на сопственом корену, па се силом свога унутрашњег живота развија у гране, огранке и лишће, те доноси користан род.³) Све што књига буде имала, треба опет да је, с обзиром на краткоћу

целокупног људског знања; али «Пансофија» нису; јер многе ствари нису у првима ни додирнуте.

¹) Овај спис «Због оцењивача» (in gratiam Censorum) изиђе године 1638.. и налази се у скупљеним списима ((Op. did. om. I. 455—482).

²) Prodromus, одс. 26.

³) Dr. E. Pappenheim: A. Comenius, стр. 49.

живота, изложено што *збијеније* и што *разумљивије*. На послетку треба да се све предаје свођењем на узроке и основе, и то таком поузданошћу, као што математичар предаје своја правила. — тако да нигде не остане места двоумљењу.¹⁾ . . .

Мора се признати, да пре Коменскога још никада не беше тако јасно схваћена идеја универсалног знања удешеног према разним захтевима потпуности, темељитости, јасноће и систематично-методичног распореда.

Па шта би сад са остварењем овако величанствене замисли? — «Који самртни да буде дорастао овоме послу?» — Коменски је на то одговорио: «Требаће нормама и помоћни средстава». Као једна од таквих «норма», то јест као методолошко начело при израђивању пансофије, указивала се њему «*норма испитивања природе*», којом је чувени Бако Веруламски путем индукције хтео да отвори пут ка најскривенијим природним тајнама. Ово најбоље показује онај фини зналачки поглед Коменскога, којим је био у стању да правилно оцени важност «индуктивног метода», којим је своје име овековечио његов старији савременик.²⁾ Али њега није задовољавала ни Баконова норма о индукцији, која у данашње доба готово сувереном влашћу господари над свим областима научног испитивања; она му је помагала тек у неколико, јер она открива само тајне природе, док пансофија има у виду све ствари укупно. Коменски је са свим јасно увиђао, да овај метод изискује «заједнички рад и трудољубље многих људи и многих столећа», те да се због тога његова «Пансофија» не може до краја основати на том методу. И збиља не само поједино лице већ ни поједино столеће није у стању да правом пансофијом претекне будуће нараштаје; ови јој могу тек по који прилог давати. Само каква историска катастрофа, кад би се десила, могла би својим очима посматрати свршетак «Пансофије». Ну лице, које ову катастрофу не може да доживи, тек се отима за било каквим завршетком свога личног погледа на свет; те отуд и потиче она невоља, у којој људи таке, у недогледну даљину одмакнуте завршетке спетљавају у разним формама мистицизма³⁾, при чем лицу много помажу философија и религија. . . .

Коменски поставља за израду пансофије «*једну општу панхармоничну норму*⁴⁾», коју је он у стању да представи тек у

¹⁾ Prodromus, одс. 41.

²⁾ Prodr. одс. 63.

³⁾ Као на пример, данашњи наш спиритизам, који све што се не може да појми здравим разумом, приписује «власти неких духова.» *Преводилац.*

⁴⁾ Prodr. одс. 64.

виду појединих афористичних (пословичних) реченица. Пошто нам те реченице откривају унутрашњост његове мислене зграде то их овде износимо. Њих је свега 18 :

I. *Три су ствари, које обухватају наше људско знање, тако рећи, наше целокупно знање: сазнање Бога, сазнање природе, и вештина.*

II. *О свим овим стварима треба да имамо савршено сазнање.*

III. *Сазнање је савршено, кад је потпуно истинито и уређено.*

IV. *Сазнање је истинито, кад се ствари упознају управо онако какве су.*

V. *Ствари се упознају какве су, кад се зна, како су постале.*

VI. *Свака је ствар постала по својој идеји, то јест по извесној могућности, према којој је могла бити оно што је.*

VII. *Све дакле, што постоји, постаје по идејама, па била то дела божја, дела природе, или вештине.*

VIII. *Вештина позајмљује идеје својим делима од природе, природа од Бога, а Бог их има сам од себе.*

IX. *Дакле Бог стварајући свет, представља сам себе, тако да ствар у свему одговара творцу (да му је пропорционална, сразмерна).*

X. *И пошто све ствари имају удела у идејама божјег разума, то и једна у другој имају међусобног удела и одговарају себи међусобно.*

XI. *Одношаји ствари дакле јесу једни и исти, и разликују се само по облику бића: јер су све у Богу као у своме пралику, у природи као у копији, а у вештини као у слици огледала.*

XII. *Дакле основ свију ствари, како по свом бићу, тако и по сазнању за њих јест хармонија.*

XIII. *Први захтев хармоније јест тај да не буде нескладности.*

XIV. *Други захтев хармоније јест тај, да је све у складности.*

XV. *Трећа особина хармоније јест та, што се она поред све бескрајне разноврсности у својим тоновима и мелодијама, састоји ипак само из неколико главних начела и из неколико врста различности.*

XVI. *Кад се дакле сазнају сва начела и све врсте различности ствари, тад се све сазнаје . .*

XVII. *Таки заједнички одношаји ствари морају се снимити са ствари путем неке врсте индукције, да би се могли поставити као норме ствари.*

XVIII. А таке нормe истине морају се само са оних ствари снимати, које се међусобно тако односе, да се никако друкчије не могу ни односити, и које се сваком испитивачу приказују, то јест које се морају узимати само са ствари природе. —

Ова основна начела Коменскога крију у себи велико обиље најдубљих мисли и не би било тешко из њих извести односе с једне стране према Лајбницу и Спинози, с друге према Шилинг-Хегеловој философији идентитета. Ну оцењивање Коменскога као философа не иде овамо.¹⁾ Мисао о *васељенској хармонији*, која се провлачи кроз ових 18 теза, и коју је Коменски схватио у виду мистичне концепције²⁾ — то је проблем будућности, који своме творцу остаје као неоспорна заслуга, већ због тога, што га је он први формулисао. Ову општу и вечиту хармонију ствари Коменски је, као што и он сам вели³⁾, појмио; и због тога је уверен, «да се све, што човек може сазнати, да свести на извесна начела која су бројем ограничена а у примени неограничена.» Аналогија са *језиком*, који ограниченим бројем својих гласова може да изрази све надражаје људског духа; аналогија са *створењем света*, који се састоји из нешто мало основних елемената и из неколико различитих главних облика; и на послетку му за то јамчи и *паралелизам*, који постоји између *фела ствари, појмова и речи*. Он готово протестује против расцепа, који се поделом сазнања на разне науке уноси у склоп света: овде философија, овде медицина, а онде правне науке; јер «душа ствари, њин поредак, њина истина могу се сазнати само из опште хармоније ствари».⁴⁾ Пансофија треба да буде општа у тројаком погледу: «у погледу субјекта (подмета), објекта (предмета) и метода;⁵⁾ она треба да буде руковођа, «како би свако у свему у опште могао бити мудар:⁶⁾ и философија и богословија, и св. писмо и незнабожачки класичари, и природа и вештина, — све ће то доћи у пансофију. У новом пансофском делу треба да нађу места сви они, који су што писали о побожности или паравствености, о наукама или вештинама (без обзира на то, да ли су они Хришћани, или Мухамеданци, Јевреји или Идолопоклоници,

1) Пореди: *Leibnitz und Komenius* von D-r F. V. Kvet, 1857, у актима краљ. чешког ученог друштва.

2) Колико је Коменски склон мистичним поставкама, међу осталим види се и из његовог одушевљења за «триализам» (тројство), који он такође сматра за израз тајанствене хармоније у свету. Види: *Prodr.*, одс. 107.

3) *Prodr.* одс. 99.

4) *Dilucidatio*, одс. 12 и 13.

5) *Diluc.* одс. 10.

6) *Diluc.* одс. 18.

Питагоревци, академичари, перипатетичари, стојичари, Јесејци, Грци, Римљани, остарелци или омладинци, доктори или рави, свака црква, сваки синод и црквени сабор), — велим сви треба да се саслушају о ономе, шта нам добра доноси”.

План ове „Пансофије”, који се кретао у тако узвишеним мислима, на послетку се изметнуо у мистичну аналогију — и тугаљиву и ситничарску.¹⁾ Пансофија му је сад од један пут храм, чија је праслика *Мојсијев ковчег завета* — храм *Соломунов*, па опет то му је обновљени храм *Језекиљев*. Делови пансофије морају се распоредити на седам делова, на длаку онако, како је био подељен и речени храм. И према томе биће *седам делова хришћанске пансофије: предворје, двери, препрата, средња препрата, унутрашња препрата, олтар, (свјатај свјатих), живи извор*. Од нацрта правога универсалног знања, на чисто човечјим основима, ево нам Коменскога у храму „хришћанске пансофије”, — опет један доказ више, како се и највиши умови не могу отети од традиција свога времена и историје свога личног живота.

Што се тиче тачности оцене пансофских тежња Коменскога, ваља имати на уму, да су нестала два главна дела, која о том говоре, а то су:

„**Janua rerum sive metaphisica pansophica**” — *Двери ствари или пансофска метафизика*,” које је Коменски, као што се види из његова писма Хутону, од 18. Априла 1642, хтео издати у Лондону, и од ког је у Лиси године 1649. изишло пет пробних листова²⁾, и

„**Sylva pansophiae**” — *Шума Пансофије*, који је спис пропао приликом пожара у вароши Лиси године 1656.

V.

У ЕНГЛЕСКОЈ И ШВЕДСКОЈ.

Својим „Дверима Језика” и „Дверима Ствари” Коменски је муњевитом брзином постао славан човек. Његов углед растао је не само споља у свету, већ и унутра у „братској општини”.

¹⁾ Diluc. одс. 22 и след.

²⁾ Fr. J. Zoubek, стр. 117.

Већ године 1632. био је он изабрат за старешину своје верске општине, а вршио је и дужност секретара у њој. Године 1636. нареди му синод, да састави позив за повратак мира и слоге у свету, и да га упути свим црквама, краљевима и владарима у Јевропи;¹⁾ и те исте године на захтев покровитеља братске општине, Бохуслава Лешчинског, грофа од Лисе, био му је дат за помоћника још један старешина браства, који би га замењивао у његовим многоструким пословима.

Године 1638. дође му позив из Шведске, да тамо преустрои школство по својим начелима. Коменски тај позив одби; јер његове мисли и планови смераху много даље, него да би се задовољио само са поправкама школа у појединој, њему страниј земљи. Пошто му не беше суђено, да преобрази школство у својој сопственој отаџбини, — којом се мишљу он по свој прилици дуже времена бавио, и чему је он јасна израза дао у „*Нацрту преустројства школа у Краљевини Чешкој,*“ који је изишао као прилог чешког издања његове „Науке о настави“: реши се он да послужи целом човечанству и да има у виду само највише циљеве општег човечанског духа.²⁾

Тад је то било, кад се Коменски одлучио, да своју чешку дидактику преведе на латински језик, да је тим учини приступачном свим народима. Тако постаде „*Didactica magna*“ (Опширна наука о настави), главно педагошко дело Коменскога. Наслови појединих заглавља беху одмах послати у Енглеску неком пријатељу; али спис изађе тек 1657. г. у амстердамском издању скупљених дидактичних списа Коменскога (*Opera didactica omnia*); где је штампана на челу списа, што су написани године 1627—1642 за потребу „спасоноснијег васпитања омладине и бољег стања школа“³⁾

¹⁾ Овде се пре свега радило на томе, да се све разне протестантске вероисповести уједине, — мисао, за којом је од г. 1628 ишао познији пријатељ и сарадник Коменскога Јован Дуреус, енглески богослов у Амстердаму, и који се ослањао на дело Вартоломеја Битнера, издато г. 1618. под насловом: „Књига опомене на слогу.“ На једно писмо реченог Дуреуса, узео је синод овај предмет у претрес, и решио је, да се прештампа речено Битнерово дело. Ну ова усиљавања не донесоше никаква успеха, осим што је дало повода разним верским беседама, које су се тад јавно држале.

²⁾ Он предложи Швеђанима, да пошљу кога к њему у Лису, кога би могао да посвети у своја начела о настави.

³⁾ Према овом тврђењу самога Коменскога, који постанак своје „*Didactica magna*“ ставља у време између 1627—1642 године, не можемо се сагласити са мишљењем Зубека (стр. XVIII), који тврди, да ју је писац на латински превео године 1653., и то тим мање, што Коменски изрично изјављује, да у том преводу неће ништа измењивати.

Али тај *дидактични* правац не задовољаваше Коменскога. *Енциклопедиски склоп општега људског знања* лебдијаше му пред духом, и то у *таком облику*, по коме то знање не би могло да буде *имаовина само неколицице позваних појединаца*, већ *опште благо целог човечанства*. А то је онај облик, за који је Коменски пронашао име „Пансофија” — „свезнање при чем се „Све” — (*παν*-пан) односи не само на обим знања већ и на круг оних, којима је оно намењено.

Ово предузеће, о чијем смо програму већ опширно говорили у претходним одељцима, било је тако величанствено и огромно да се Коменски због његовог остварења морао постарати за *добротворе и сараднике*.

„Величина мога предузетог дела потребује добротвора” — вели он, — *колико с обзиром на потребу сарадника толико и с погледом на големе трошкове око њега.*”¹⁾

Међу ове сараднике убраја он неколико добрих *филолога*, око три *философа*, једнога *ваљаног историка* и *полимата*, који би располагао са огромним библиографским знањем. Брига, како да ове сараднике пађе и издржава, доцније му је задавала, много главобиље па ипак у том није могао успети, како је желео.

На против, пошло му је за руком, да пађе *пријатеља и добротвора*, који су му за остварење његових планова прибављали и *нежну доколицу и материалну потпору*. Док је он још стајао у преговорима са поменутиим *Бохуславом*, грофом од Лисе, односно *намиривања потребних средстава за извршење својих дидактичко-пансофских идеја*, — пође његовом пријатељу *Самуилу Хартлибу* за руком, да код *енглеске народне скупштинџ* испослуже: да ова *Коменскога позове у Енглеску*. Овај је позив за њега био толико *честан*, да се и сама „*братска општина*” отуд *добру надала*, тако да Коменски мораде том позиву *следовати*.

То беше године 1641., кад у судбини Коменскога настаде нов обрт. Он о том важном догађају вели ово:²⁾

„Кад оно изађе на свет „*Pansophiae prodromus*” — и кад овај би *распрострањен по разним земљама јевропским*, па кад *већина научењака одобри мисао о том делу* (ма да многи од њих при том у *напред очајаваху у вери*, да је један једини човек у стању то *свршити*; те саветоваху Коменскога, да се за остварење тога дела образује *колегија научника*): тад се

¹⁾ Gindely, стр. 488.

²⁾ Op. did. II: „De novis studia didactica continuandi occasionibus” (О новим побудама за продужење дидактичних студија).

Самуило Хартибл, — онај исти, што је помагао да се објави „Prodromus” — заузе да за овај посао задобије што више научних снага. Тако се на послетку деси, да он, задобивши овде једног онде другога, и мене, после многог наговарања к себи позва.

Моји пријатељи овај пут одобрише, и ја стигох у Лондон баш на сами дан јесење равнодневице (11. Септембра), и сазнадох тек ту, да сам тамо дошао на позив парламента. Ну пошто исти парламенат због изненадног одласка краљева у Шкотску би распуштен на три месеца: бејаш ја принуђен, да ту проведем целу зиму, док су у то пријатељи разматрали оно што је за пансофију спремљено. Овом приликом потече ми из пера расправа:

«**Стаза светлости**, то јест разумно истраживање како се духовна светлост разума и мудрости може на послетку сретно распрострти над свим душама и народима.»¹⁾

«У то искупи се парламенат, па чим дозна за мој долазак, позва ме да почакам, док посвршава државне послове и док из своје средине изабере неколицину учених и мудрих људи и стави им у задатак, да ме саслушају и да се упознају са основима мојих планова. Уједно ми дадоше на знање, да су склони да ми ставе на располагање коју било колегију, заједно са приходима, из којих би се могло пристojно издржавати неколико научних ревносних људи из свију народа било то за више година било за цела њина живота. Чим ми казаше неколико колегија поименце, које би за то биле најподесније као на пр. у Лондону-Сабандеум, ван Лондона-Винтон и у близини вароши—Чилзеум, показавши ми од овога последњег пак и инвентар његових прихода. У кратко, чињаше се више но сигурно, да ће се остварити план великог *Веруламца* о отварању међународне научне колегије, која би имала да се брине једино о унапређењу науке.»

«Али кад стиже глас у Лондон, да је у Ирској букуно устанак,²⁾ и да је једне ноћи двеста војника потучено; кад краљ изненада оде из Лондона, и кад се стадоше указивати знаци крвавог рата: тад се сви ови планови разорише.

1) «Via lucis vestigata et vestiganda h. e. rationabilis disquisitia, quomodo intellectualis animorum lux, sapientia, per omnes omnium hominum mentes et gentes spargi possit.» Под тим насловом изишла у Амстердаму 1668 г. Године 1643. Овај је спис био послан шведском канцелару Оксенстјерни.

2) Овоме устанку био је циљ, да се католичка црква у Ирској учини владајућа.

и ја бејаш принуђен, да се што пре повратим дома к својима. Ту се у исто време деси, да ја примих писмо, које ми је из Шведске у Пољску а из ове у Енглеску послао великодушни и одважни Госп. **Лудвиг** ил. **Гер**, који ме је к себи у Шведску позивао и нудио ми прилику, где бих се могао предати само својим студијама (узевши поред себе још кога научењака).—

Овај *Лудвиг Гер* беше један од оних добрих људи, који су предусрели Коменскога на путу, пуном свакојаким неприлика и коме имамо да благодаримо, што су у многومه остварени планови Коменскога. *Гер* је, на име, био имућан холандски трговац, који се својом трговином беше тако обогатио, да је био у стању да о свом трошку наоружа целу флоту и да сам подмири све потребе једног рата. При томе је био добра срца, да га је Коменски прозвао «Добротвором Јевропе.» Он је био велики покровитељ свију напредних тежња свога времена, и пошто беше од Хултона, управитеља својих добара сазнао за педагошке тежње Коменскога, позва он овога к себи у *Норкетинг* у Шведској, где се он због својих трговачких послова још пре 12 година беше населио и где је сад стално живео.

Ну Коменски одбије за сад и ову понуду, као што се није одазвао ни првом позиву у Шведску. Он одговори, да ни сам не зна,¹⁾ кад ће се моћи кренути из Енглеске, пошто његова општина жели, да он тамо остане, надајући се, да јој се само отуда може помоћи; а уз њега тамо да има и неколико «браће», коју је узео као помоћнике у свом послу; и само у том случају, кад би Гер и њих издржавао, да би од своје општине добио допуштење, да може к њему доћи. Због немира у Енглеској, вели, да већ види, да је осујећена сврха његова боравка у Лондону, те да би му добро дошло какво тихо уточиште. Гер преко свога управитеља Хултона понови своје понуде само односно личности Коменскога, на што му овај у своме писму од фебруара 1642. изјави, да он ту понуду усваја, с тим додатком, ако му се даду трошкови за издржавање једног сарадника и једног научника, који би радио на пансофији. Јер ако ћемо да пансофија буде онака, како је заснована, то би било нужно да неко пропутује Француску и Италију, па да проучи и прикупи све, што је за науку до сад тамо учињено и шта се још и сад чини. Таки пут морао би трајати 2 или 3 године. За тај посао проучавања и прикупљања Коменски не зна никога згоднијега да предложи, осим *Фунданиуса*; јер се овај био највише

¹⁾ Гиндели : стр. 491.

истакао својим везама с француским научницима а особито *Мерзенусом*.¹⁾

Пошто је Коменски о позиву Герову известио управу своје општине у Лиси као и своје пријатеље и породицу, и кад је добио одобрење, реши се он да иде у Шведску, добивши од Гера 200 талира за путни трошак. Његови пријатељи саветоваху га при поласку, «да се у Шведској не прима никаква посла но рада на пансофији.» Из тога се најбоље види, како су пријатељи Коменскога имали велико мишљење о његовим пансофским тежњама и како су их претпостављали његовим дидактичним предузећима.

О његовом доласку у Шведску ево шта он сам говори:

«Кад сам се искрцао у Шведској — то беше у Августу 1642 — нађох мога новог добротвора код куће му у Норкепингу. Он ме прими врло љубазно, и пошто неколико дана проведосмо у договарању, упути ме он државном канцелару *Оксенстјерни* и ректору упсалског университета, *Јовану Скиту* у Штокхолм. Ови су ме сад за време четворо дневних преговора испитивали, нарочито први, чувени «северни орао,» који основе мојих предлога, и дидактичних и пансофичних, тако усвоји, како то до тад не учини ни један од научника.»

«Прва два дана огледао је он дидактичне планове, те је при том дошао до овог закључка: «Ја сам још у детињству опазио, да у досадањем методу има нешто усиљено (*violentum quiddam*); али нисам могао никако да пронађем, где запиње. И кад ме, блажене успомене, покојни краљ, одреди за посланика у Немачку, ја сам се о томе разговарао са више научника. Па кад ми рекоше, да се *Волфганг Ратих* бави поправком метода, нисам имао мира, док се с тим човеком не састадох. Ну овај, у место разговора, пружи ми једну дебелу свеску у кварт формату на прочитање. С великом радозналешћу прогутах ја и тај крупни залогај; ну кад књигу прочитах, уверих се, да он недостатке школе пије баш најрђавије открио. Али помоћ, коју он препоручиваше, изгледала ми је недовољна. Него оно, за чим ти тежиш, почива на чврстом темељу; само продужи тако, ит.д.» —

¹⁾ Каквим су се чудним стварима у то доба занимали научни кругови, види се из једне прибелешке Мерзенуса, где овај вели, како је неки *Le Maïre* пронашао метод, по коме деца од 6 година могу за 9 месеци да науче три језика, као: јеврејски, грчки и латински, тако да би лако преводила сваку књигу са тих језика. Он је, вели, после 20 годишњих студија пронашао азбуку, којом се, без икаква тумача, може писати свима људима, самим Кинезима и Јапанцима, па чак и становницима месеца, па исто тако од њих и одговоре примати. Сам Мерзенус бавио се склапањем тога новог језика, који је, вели, врло прост и има само једну промену и т. д. Види Гиндели, стр. 493.

Ја му одговорих, да сам у том (у дидактици) урадио оно што сам знао и могао; а сад треба да се пређе на друго. На то ће рећи канцелар: «Ја знам, да ти смераш нешто више, јер сам прочитао твој *Prodromus*» него о том сутра више, — а сад морам на државни посао.» —

«Па кад он други дан после тога узе да претреса моје пансофске покушаје, и то доста строго, а он још пре разговора стави ово питање: «Трпиш ли, да ти се каже и противно мишљење?» — «Трпим, да како» — одговорих ја — «и управо је због тога раније и објављен онај мој *Prodromus*,» истина, не мојом вољом, већ од стране мога пријатеља, да би се о томе сазнао суд и приговори других. Па пошто смо допустили, да се тај суд врши над нама са свију страна, за што то да не буде и са стране човека, богата знањем и одважна суђењем?» —

И тад он започе да говори против великих очекивања и надања од разумно удешених студија пансофије, истичући пре свега политичне противразлоге па и сведочанство самога светог писма, које, рече, чини ми се, да при крају света предвиђа много више мрачњаштва и више покварености, него светлости и поправке општег стања ствари.» — Све моје одговоре на ове његове примедбе закључи он овим речима: «Ја мислим, да тако што није још никоме падало на ум. Држи се чврсто тих основа; јер или ћемо само на тај начин постићи сврху, или иначе извесно другог излаза нема. Ну мој савет смера пре свега на то, да ти продужиш свој рад најпре око потреба школе, како би изучавање латинског језика што више олакшао, и да тим прокрчиш пут к ономе вишем, за чим тежиш.»¹⁾ Исто тако и ректор университета остаде при томе, и саветоваше ме, да, ако већ нећу да се с породицом пресељавам у Шведску, а оно бар да се настаним где год у близини, као н. пр. у **Елбингу**²⁾ у Прајској. И пошто ме мој добротвор (коме се повратих у Норкепинг) саветоваше, да ова два савета послушам, молећи ме најозбиљније, да друго не учиним, ни односно места ни односно свршавања првих послова: пристадох ја на послетку на учињене предлоге, надајући се, да ће ове ситнице бити готове за једну до две године (*tricarum forefinem*).»

«Ну ова моја готовост, да задовољим Швеђане, озловољи моје енглеске пријатеље врло јако; и они једним дугачким писмом, пуним најпресуднијих разлога, труђаху се, да ме од тога

¹⁾ Раумер напомиње на ову знамениту изјаву Оксенстјерне: «Бистри и практични Оксенстјерна, рекао бих да је тим хтео Коменскога са пута безграничних тежња скренути на рад, истина ограниченији, али за постигнуће успеха тим поузданији.» Раумер, стр. 45.

²⁾ Пољски: Елблонг.

одврате: «у школским стварима, веле, да сам ја већ довољно проба учинио, и да је пут сад потпуно прокрчен, те да се све лако може довести у прави колосек. Али тако да није са реалијама. Школске ствари могу сад и други да наставе; школски мужеви се јављају сад овде сад онде, надмећући се међусобно у ревности; док о пансофији до сад нису довољно откривени ни основи. Ну проналаском пута правој мудрости ће се далеко више користи учинити јавности, него што је то могуће латинском азбуком, и т. д. — Самуило Хартлиб, у своме поетском заносу, прекоревајући ме непромишљеношћу, додаје к томе ово: «Ти, самртни, куд се сурваваш? — Шта се примаш онога, што је испод твоје снаге и што ти не доликује?»¹⁾ — Ја се радувах овоме поновном позиву на *царски* пут; послах писмо у Шведску, и у несумњивој нади, да ће се пристати на ове разлоге, вратих се опет пансофским студијама, све с намером, или да рад продужим, или бар (ако се при свем том остане при жељи, да наставим школске ствари, или ако бих случајно раније умр'o), да основе пансофије (за које се жаљаху, да још нису довољно осветљени) што пре објасним и да их више не остављам непознате. Ну из Шведске стиже одговор, који ме везиваше за већ утврђени план, да пре свега свршим дидактичне ствари. Зато ми не преостаде ништа друго, већ да слушам и да против своје воље читавих осам година останем углибљен у талогу и бактању са сувопарним речима!» —

Колико ли се Коменски, у овом тренутку, кад је ове врсте писао, беше удалио од свога првобитног циља и програма, пошто му се сад његове дидактичне тежње, које су тада још биле ограничене само на ствари језика и којима је он имао да заблагодари своју Јану-у, — чињаху још само као «бактање са сувопарним речима!» — Сад је њему пред очима лебдео само «царски пут», којим се шета најгордија али и најтежа између наука, — философија, и на који Коменскога његови енглески пријатељи зваху натраг са толиком примамљивошћу, док му практични канцелар Шведски хладно довикну: «Нос аге!» (ово ради), подсећајући га на његову педагошку мисију. Не преостаде му дакле ништа друго, већ да се опет прихвати «Сисифове работе» око дидактичких предузећа — тако их је он сам већ сматрао — и да и даље поради око издавања школских дела. Ну пре но што се тога прихвати, издаде он у Гдањску (Данцигу) године 1642. још један пансофски спис под насловом: *Pansophiae Diatyposis* (Огледи Пансофије), у коме још јасније и тачније изложи своје основне идеје о пансофији.

¹⁾ Quo meliore ruis, minoraque viribus audes?

Следујући савету својих пријатеља, настани се он у Елбингу у Прусској, куда доведе и своју породицу из Лисе, коју није видео још од како је у Лондон био отишао.

VI.

У Е Л Б И Н Г У

После потежег пута на мору, где су га противни ветрови прилично задржали, стиже Коменски у Октобру 1642. у *Елбинг*. Ово му се место учини врло згодно за његове студије. Од варошке управе доби он допуштење, да се ту сме стално настани; те најми и кућу.¹⁾

Да га у његовим студијама не би ништа бунило и да би лакше могао прегледати и пребрати резултате свога осмогодишњег рада, одлучи се Коменски, да за једну годину дана прекине сваку кореспонденцију са својим многобројним пријатељима. Он овде отпоче своје радове уз припомоћ четири сарадника: *Павла Цирилуса*, *Петра Фигулуса*, *Данила Петреуса* и *Данила Нигринуса*, — људи, који су сви били од споредна научног значаја. Као што видимо из Коменсковог писма, упућеног Волцогену, пријатељу и укућанину г. Гера, Коменски је био намеран да пре свега «помоћу божијом преради своју *Janua linguarum*, снабдевену речником, који је он по свом сопственом плану израдио. А ако му претече времена, он ће још једном да напише нацрт пансофије,» што је збиља и учинио, као што се види из дела му «*Pansophiae diatyposis*,» које смо на другом месту поменули.

Године 1643. посла Коменски Фигулуса у Шведску, да по њему о свршеним радовима извести г. Гера, државног канцелара и Јована Матију (*Matthiae*). Последњој двојци послао је он уједно и споменицу о умирењу црквеног расцепа, под насловом «*Hypomnemata*»²⁾ којом се тако јасно, као што је сунце о подневи «доказује,» да се хришћани — ако збиља и у истини желе да буду хришћани — не смеју никако цепати; те излаже узроке неслози међу хришћанима као и средства, којима би се та неслога уклонила.

¹⁾ Овде ћемо се држати излагања Гиндели-а: стр, 495 и след.

²⁾ *Hypomnemata de reconciliandis Christianorum dissidiis* — Напомене о уједињењу завађеног хришћанства.

За време његовог боравка у Елбингу био је Коменски упућен једино на помоћ г. Гера, која му је, мање више, прилично издашно долазила, ма да Коменски од тога свог покровитеља не имађаше иначе никакве одређене плате. Ова околност доста је неповољно утицала на одношаје између њих двојице. Тек што је Коменски у Елбингу навршио осам месеци, кад од г. Гера почеше да стижу жалбе, како послови слабо напредују и како се још ништа није наштампало. Ма како високо да су г. Гер и његови наследници ценили Коменскога, ипак се кроз сва писма овога провлачи известан тон жаљења за све време његовог боравка у Елбингу, нешто због недовољне помоћи а нешто и због рђавог оцењивања његовог рада. Тако Коменски један пут пише Волцогену: «Ми састављамо књиге а не преписујемо их само. Мој се патрон извесно неће кајати због своје помоћи; ја за то јамчим; ми ћемо вам дати не само књигу, већ право благо. Ја сам хтео, по савету неколицине да довршим и издам *Methodus linguarum* (Метод Језика) и да га посветим моме покровитељу. Ну то ми по гдекоји замерише, говорећи ми, да највећу бригу обратим реално-научним делима, а друге маленкости да могу доспети и доцније, док се у почетку од мене очекује нешто више, јер — веле — има основа чак и бојазни, да ме не затече смрт у послу са незнатним стварима. Ја пак сам мислим, да ће све боље напредовати, ако се буде радило све упоредо, а не одвојено једно од другога...»

Међу тим десише се неке промене и са његовим сарадницима. Фигулус беше послан у Шведску; Данило Нигринус морао се отпустити, јер је био неваљао човек, а место њега би узет Мелхиор Заморски, родом Пољак, који се такође настани у Елбингу. За тим потпомагао је Коменски некога Д-ра Козака у Бремену са 50 талира месечно, те да и он као физичар са својим знањем учествује у овом великом делу; исто тако неког Олириуса у Енглеској са 80 талира. И самом Хартлибу уступи он суму од 40 фуната штерл., коју су неки енглески пријатељи били наменили Коменском, пошто му помоћ покровитељева није била довољна.

Године 1645. имао је да буде опет неки црквени сабор у Торну, коме је био задатак да сједини католике и протестанте. И сам краљ пољски много се интересовао за ову ствар; те позва поједине општине, да на тај сабор пошљу своје богословске заступнике. Премда је изравнање вероисповедних противности а у духу правог хришћанства, била врло омиљена мисао Коменскога — у том духу већ поодавно беше он написао своју «*Hypomnemata*» — али он отуд није очекивао никаква успеха, ви-

дећи у лутеранској ортодоксији сметњу сваком споразуму. И кад дознаде, да варош Гдањск за своје изасланике шаље два строга лутеранца, изјави у једном писму: *«Дај Боже да пропадне све секте заједно са свим њиним покровитељима и помагачима! Ја сам се посветио само Христу, кога је Отац послао људима као светлост, да донесе спас људству на целој земљи. Он не зна ништа за секте, већ их мрзи. Он својим вернима даде мир и међусобну љубав у наследство...»*

Верски преговори у Торну имали су да се отпочну 28. Августа и да трају три месеца; али већ у Мају отпочете су припреме за њих. Коменски се јако плашио губитка толиког времена, ма да је знао, да он сам мора заступати своју општину братства. У том мучном положају обрати се он г. Геру, с молбом, да га позове у Шведску, како би га та мисија под било каквим изговором могла мимоићи, што г. Гер драговољно и учини. Ну гласови, што му допираху од његове верске општине, изгледа као да су га доцније убедили о потреби, учешћа бар у припремним расправама у Торну. Те тако он се реши да тамо иде. Али овим својим поступком изазва он гњев г. Гера, у такој мери, да овај посла писмо пуно љутих прекора због спорог напредовања књижевних радова. У том писму не би он поштеђен чак ни од те напомене, да ако је њему, Коменском, више стало до других ствари, а он нека тражи издржавање од оних којима служи.

Коменскога јако потресе ово писмо, које је збиља таке природе, да оно доста рђаву светлост баца на карактер Геров. Он на то писмо одговори како свом патрону тако и његовом управитељу добара Хултону. Првومه обрати пажњу на то, да промисли, како он ради на огромном делу, чији делови стоје у међусобној и непрекидној вези, тако да се из њега не може ништа изоставити или истргнути. А ако он, и против своје воље, узмора куд год да за време оде, то да ће тиме само добити нужне прилике, да одмори свој дух, радом пренапрегнути: ја — вели нити сам анђеоске нити од гвожђа. Прекорели су га и због тога, што је за повећу награду, (400 талира) узео у помоћ Д-ра Кинера¹⁾, ма да он тај издатак покрива с друге стране, управ као што је и прве своје сараднике награђивао својим сопственим средствима, а г. Гер да за њих није никад ништа

¹⁾ Пошто г. Гер не хтеде никако да прими за сараднике оне што му их је предложио Коменски, као: Фунданиуса, Равиуса и Козака, и то већином због верских обзира, и пошто Ричел беше отишао у Енглеску, уз Коменски шлеског лекара Д-ра Кинера у помоћ, који му се драговољно у Елбингу придружи, уз награду од 400 тал. годишње.

дао. А ако је овај баш наканио да га остави, то да му он ипак неће нигда заборавити његова добротворства, већ да ће му се у неколико одужити и тим, што ће њему посветити она дидактична дела, што ће те зиме у Гдањску изаћи¹⁾. Он, што се њега лично тиче, нада се да ће увек паћи добротвора; у осталом да све његово уздање почива у Богу.

Још много оштрије биле су речи, које је Коменски овом приликом управио Хултону Нечовечно је, вели, ударати остругама коња, који сам трчи, или му и храну ускраћивати. *Савест и слобода, ова највиша људска блага, не купују се за новац*²⁾.

Г. Гер као да је после тога увидео неоправданост свога поступка, јер почетком 1646. посла, само за личност Коменскога, 500 талира, а толико и за чешке изгнанике, чиме је међу обојицом био повраћен првашњи споразум. Са овом потпором и са другим, с муком стеченим средствима, радио је Коменски целе 1646. године на томе, како би што пре довршио дидактичне списе; јер његово „братство“ поче опет на њ наваљивати, да се прође студија, већ да се поврати у своју цркву.

Крајем 1646. радови су били већ дотлен доспели, да је Коменски био у стању да се с њима крене у Шведску и да г. Геру о њима извештај поднесе. Радове је ове нарочито састављена комисија прегледала, одобрила их и за штампу препоручила; чим се и последња поправка око њих довршила.

Коменски се поврати опет у Елбинг, да још једном прегледа и дотера своје рукописе, при чем је особито имао да поправља небројене погрешке у речницама и граматизи. Четири сарадника су му у том помагала. Ту се деси, да му од један пут престаде долазити помоћ, како од покровитеља тако и од реформаторске општине у Нидерландској; те и њега и сараднике му снађе љута беда. Коменски преклињаше представништво ове општине да продужи шиљање помоћи: он, вели, за себе ништа не тражи, већ само за једнога сарадника, Ричела, који беше пао у нужду. Није право да се остави у беди, пошто се и сам Гер уверио, да пре није било могуће да се што наштампа. На послетку, рече он

¹⁾ Види се, да је Коменски много полагао до посвете својих дела, што је и са свим појмљиво за оно време, у ком је издање каква новог дела, било особит догађај, У једном писму на Волцогена, од 15. Јуна 1645. прави он односно тога разлику између обичних дидактичних и виших пансофских дела. Прва нека буду посвећена Шведској у име патрона, да и жетва буде тамо, где се сејало. А односно других још није на чисто, коме да посвети „велико дело,” пансофију, — да ли целом људском роду, или Јевропи или тројици северних царстава. Свестан своје велике мисије, Коменски је с правом таким тоном говорио.

²⁾ Зубек, стр. 62.

у наступу љутог огорчења: «О, људи божји! «Да ме видите онако гола-нага као што ме види онај, који све види, не би вам ни на крај памети дошло да о мени слутите неправду!»

У каквим је тешким приликама тада Коменски био, види се најбоље из писма¹⁾ које је он у Јануару 1647. упутио своме добром пријатељу Хартлибу, који му је за Ричела послао 50 тал. ма да је и он сам био у великој оскудици. У том писму жали се он: «Они што су око мене, могу посведочити, каквим сам бригама обузет, и какво су ми несносно бреме натоварили они, од којих сам се олакшици надао . . . . Већ сам ти једном писао, и то понављам у највећој збиљи: Да сам остао сам, ја бих с помоћу божјом већ давно био свршио, што сам у почетку био наумио. Јер идеје, које су ми пред очима лебдиле, биле су већ пре 14 година изложене у мом Продромусу; тад ми је дух био још чио за посао, а и божји благослов увек близо мене, све док сам радио скривито и са уздањем једино у Бога. Ну чим започех постајати чувен и обзирати се за људском помоћи, жудећи да створим нешто ванредно: тад снага духа побеже из своје сред-среде и потону изморена и свенула у вртлогу; многоструки и разноврсни планови почеше стварати забуну, и успех ме стаде очевидно да напушта. Ја знам, драги Хартлибе, да су твоје намере биле најбоље, кад си ме извукао на видело, кад си ми прибавио благовољење високих покровитеља и кад си ми се за сараднике састарао; па ето, како је ствар са свим друкчије испала, него што смо желели! Ти си ме бацио у глиб, из кога нити ја знам изласка, нити ми га ти можеш показати. Моја савест ми је сведок, да ја пружену ми потпору нисам узео са каквом рђавом намером (н. пр. да се обогатим или прославим или да са незнатним трудом ствар свршим па после да се одмарам), већ само за то, што ми је у нарави да се у другог више поуздам него у сама себе, што од других више очекујем него од сама себе. На почетку требало се постарати и за случај смрти, да с једним човеком не умре и овако велико дело, већ да га се прегалачки прихвати њих више, ако би се коме од њих нешто десило, што се сваком смртноме дешава. У овакој смотрености ја не видим никакве кривице, већ једино бригу за саму ствар. Па зашто при свем томе не би успеха? — Ја збиља не увиђам, да нам је с овом мобом што је с толико муке прикуписмо, Бог зна каква светлост и помоћ придошла. Прве идеје остале су оне исте; такође не налазим, да брже напредујемо, од кад смо више људи узели у посао. На против, ми смо за-

¹⁾ Латински оригинал тога писма сачувао се, и датиран је 11 (21) Јануара 1647. Може се читати и код Гиндели-а, стр. 546.

пели; и ако не идемо унатраг, а ми се извесно вртимо у ковитлацу без краја и конца, тако да ја не могу никако да верујем да ће ова околност ишта допринети успешнијем раду на овом делу. Јер ако буде воља божја, те ја умрем пре коначног свршетка тога дела онда ја не знам шта би се могло очекивати од оних који су ме до сад окружавали. Много би боље било, да се оно сврши и обелодани, и да се тим искре боље светлости што пре проспу, да постану познате и да ухвате ватру у даровитијим духовима. К томе долази још и то, што сам ја искањем средстава за издржавање мојих сарадника, узео на себе толику беду, какве ми скромнији рад не би био никад донео. А што је још стидније, ја сам принуђен да се бавим просјачењем!— Волим умрети него просити!— Доиста, ја се већ стидим да пишем писма овог садржаја; и ово је последње, што га управих насторима белгиске цркве. . . Шта више, ја помишљам, како бих опет (чим отаљам трновите дидактичне студије) којим начином дошао до каква чина, како бих тим осигурао кору хлеба, а остало да у тишини сам посвршавам. . . .»

Расположење што се огледа у овим врстама, било је врло отужно, готово очајничко. Тешкој материјалној оскудици, са бригом за свагдањи хлеб, која је допирала чак до просјачења — истина само за сараднике — придружила се и свест пуна прекора због погрешних путева и непостигнутог успеха. Коменски је морао сам признати, да би био боље учинио, да сарадника није никако ни тражио и да се више у себе него у другога поуздао. К томе, Коменски је мислио, да се налази на стази, која не води главном позиву његова живота — мислимо «трновиту» (*spinosissima*) стазу дидактичних студија. Скромни и с великом натегом постигнути успеси, у ствари не одговараху полету његовог генија. Са неспособним, често и бескарактерним сарадницима, за чије се издржање он толико бринуо и злопатио, морао се он годинама мучити, само да би испунио своју обавезу спрам једноверне земље и спрам свога богатог али нестрпљивог покровитеља, док га је сила његова духа одвлачила на пансофско-реалистична предузећа. И збиља оно изгледа као нека сумња у свој сопствени ђеније, кад Коменски на крају горе наведеног цитата показује жудњу за каквим тихим грађанским положајем, за кором хлеба.

Лађица његовог живота очевидно беше наишла на спруд. Таке спрудове не могу често на путовима свог живота ни велики духови мимоићи. Само вера у њину мисију у стању их је пренети преко таквих спрудова. Коменски ову веру никад није губио.

У највећој нужди стиже обилата помоћ. Г. Гер посла му концем ове године 500 валонских талира¹⁾; и «трновити дидактични радови» беху на послетку сретно свршени.

И у његовом спољашњем положају деси се промена. Почетком идуће 1648 године умре у Лиси први старешина и епископ чешког браства. И Коменски као један од главара браства мораде да иде у Лису на избор владике. И овај паде на најдостојнијег, — на Коменскога. Последица тога била је та, што је он своје садање пребивалиште морао да напусти и да се пресели у свој драги завичај, у Лису, и што се ослободио својих досадањих тешких прилика.

Тек овде, после толиког оклевања, угледаше света његови дидактични радови; а за тим у његовим издањима наста почивка од више година.

Објављена дела била су ово:

1. *Methodus linguarum novissima* — Нови метод језика;
2. *Vestibulum latinae linguae* — Предворје латинског језика;
3. *Janua linguarum* — прерађена;
4. Латинско - немачки речник (*Lexicon anuale*) — Речник за Јану-у;
5. *Atrium linguae latinae, rerum et linguarum ornamenta exhibens* — Предворје латинског језика, украшено стварима и језиком.

Између ових школских списа истиче се «Нови метод» својим особитим значајем.²⁾ Он је посвећен г. Геру, и у тој посвети прашта се он за будуће са филолошко — дидактичним батањем (*logomachiae*), па се предаје «језгровитијим реалистичним студијама.»

Као основне мисли овога свога «новог метода језика» износи Коменски у предговору ова начела:

1. Потпуни паралелизам између ствари и речи;
2. Непрекидна поступност у настави;
3. Таки избор целокупне наставне грађе и тако поступање с њоме, да се осигура успех лакоом праксом, која се у неку руку сама из себе развија.

Овај метод беше у његовој души изведен до најмање ситнице. «Кад би се метод могао представити речима, вели он,

¹⁾ И уз то леп шведски сирац, којим су се наслађивали богослови и друга господа у Елбингу.

²⁾ *Methodus linguarum novissima*. Налази се у: *Opera did. omn.*, Pars II. p. 1—292.

онако како га ја себи замишљам, онда би он био раван каквом часовнику, који се тачно по такту креће, и који својим кретањем одмерава време и онима што раде, а да никад не погрешити¹⁾. Као што смо на више места видели, тако налазимо и овде истакнуту тежњу Коменскога, да механизује наставу методом, изведеним до најмање ситнице.

Три основна реда, који стоје у тајанственој међусобној узајмици, т. ј. **мисли, речи, ствари**, и који се јављају у основним радњама људскога бића — у **мишљењу, говорењу, делању** — појмао је Коменски као најпоузданију узајмицу између **разума, језика и руке**.

«У Богу су све идеје, т. ј. пратишкови, које он стварима даје; ствари опет отпечаћују своје облике на чулима; чула саопштавају ликове духу, дух језику а језик слуху других људи, — све дакле посредовање чисто телесне природе — пошто духови, у телу закључани, не могу да међусобно опште чисто духовним путем.»²⁾

Тако тесно скопчан замишљао је себи Коменски паралелизам између ствари и речи, да му је пред очима лебдео «реалан говор,» — «говор Адамов,» у коме се речи и појмови потпуно изједначују, и који већ својим звуком представља духу праве особине изречених ствари.

Начела, по којима се мора удесити наставни поступак овога метода, иста су она, која је Коменски изложио у «Великој Дидактици» и на коју ћемо се доцније осврнути.

Према овим начелима настојао је Коменски да удеси све своје дидактичне списе. Тако налазимо у његовим «Скупљеним Списима» (*Opera did. omni.*), и то у II. делу њину, који му обухвата издања из времена од 1642. до 1650., ова дела:

а) «*Latinae linguae Vestibulum Rerum et Linguae cardines exhibens*» — Предверје латинског језика са оним што је најважније о стварима и језицима,³⁾ — али ово тек у одломцима;

б) «*Latinae linguae Janua nova, rerum et linguae structuram exhibens ordine nativo*» — Нове отворене двери латинског језика, са грађом ствари и језика, изложено у природном поретку.» — Ово је друго прерађено издање чувене «*Janua*» од године 1631., удешено по новим правилима метода за језике. Оно се састоји из текста, који је једнак ономе у његовој пр-

1) Ту, стр. 14,

2) Тамо, стр. 24; а по Раумеру; Историја педагогике, II. стр. 73.

3) *Op. did. omni.*, II. 293—298.

вобитној «Janua;» на ово се наслања Латинско-немачки речник,¹⁾ а за тим долази Граматика.²⁾ Имаћемо прилике да говоримо и о трећем прерађеном издању овога дела, које стоји у вези са бављењем Коменског у Шарош-Потоку у Угарској, и које је било удешено више за школску потребу.

Прерађено издање Јану-е имало је да буде снабдевено сликама, које је Коменски особитом вештином сам цртао. По жељи Коменскога, ово је дело требало за први почетак да изиђе у малом издању, од прилике у 500 егземплара, да не буде намењено младежи већ само наставницима, како би се сазнало њино мишљење, које би се имало у виду при првом идућем издању, намењеном за школску употребу.

VII.

УГЛЕДНА ШКОЛА КОМЕНСКОГА У ШАРОШ-ПОТОКУ.

Вестфалски мир, којим се учини крај ужасима и превратима тридесетогодишњег рата, донесе општини чешкога браства страшно разочарање. Не обзирући се на победоносну ствар шведског оружја, не обзирући се на блиске одношаје Коменскога са силним канцлером Оксенстијерном, — чешка браћа буду искључена из верског мира. Тиме им бл за свагда уништена могућност повратка у отаџбину, чему се Коменски до тад још увек надао, а тиме и коначно решена горка судбина њине црне будућности.

Залуду се Коменски 11. Октобра 1648. обраћао на силног државног канцелара писмом, пуним прекора због неодржања задатог обећања, преклињући га за било какву помоћ. Ну јевропска дипломатија пређе на дневни ред преко свих захтева правде и човечности. «Ако је тридесетогодишњем рату икада за побуду служио какав идеалан моменат, то при његовом крају није о томе било ни трага; отела беше мах слепа борба за најниже интересе. Особито Швеђанима са њиним себичним пожудама,

1) Lexicon januare, latinogermanicum, sive latinae linguae silva, Vocum derivatorum copiam explicans.

2) Januae latinae linguae novissima clavis, Gramatica latino vernacula.

није било ни на крај памети, да воде бригу о ускрсу једне незнатне шаке народа.” — вели један уважени историк.¹⁾

При оваком стању ствари не преостаде Коменском ништа друго, већ да се сав посвети књижевничком позиву свога живота и бризи за своју верску општину. Пословима око ове беше толико заузет, да се сад још мање могао одавати пансофским студијама, него што је то пре могао.

И у његовим породичним приликама наступише знатне промене. У јесен године 1648. умре му друга жена, *Доротеја*, рођена *Тирилова* (*Cyrilus*), оставивши иза себе петоро деце; а идуће године венча се он са својом трећом супругом *Јованком Гајовом*; (*Gajus*) а његова ћерка, *Јелисавета*, удаде се за вернога му сарадника *Фигулуса*.

Предвиђајући скору пропаст братске општине написа он идуће 1650. године: „Тестаменат умируће мајке” — са још два религиозна списа. И управо кад се беше решио, „да се мало одмори од школских послова, доведених до овога стања, и пошто се тек опрости од ствари споредне вредности, па да се прихвати чега озбиљнијега, — кад али дођоше писама из Угарске, не само од тамошњих богослова, већ и од кнеза *Сигисмунда Ракоције*, које овај на њега управи у име своје и у име своје матере, удове кнегиње ердељске, и којима га он позиваше да дође у Угарску због договора и његовог савета у ствари школских рефорама у Угарској.”²⁾

Као год што су се чланови браства, чешки Хугеноти, били расули по свим протестантским земљама Јевропе, где су заузимали положаје васпитача, учитеља, свештеника и вештака,³⁾ — тако се многи од њих беху населили и у Угарској, услед чега је саобраћај између Словена горње Угарске и средишта чешких бегунаца у Лиси био врло жив; те је према томе појмљиво, што је име Коменскога у Угарској било тад опште познато.

Коменски није могао никако да одбије позив владара, код кога је нашло уточиште много његових земљака и једноверне браће. И он се крену на пут, те месеца Маја 1650. године приспе он у Шарош-Поток, одакле се са кнежевском породицом заједно упути у Токај. Ту затражише од њега мишљење, како

¹⁾ Dr. Gindely, a. a. O. стр. 507.

²⁾ Op. did. omn., III. p. 3: De vocatione in Hungariam brevis narratio.

³⁾ На оксфордском универзитету беше изванредно број стипендија устављен за младе Чехе; у Швајцарској пак налазимо у то време више Чеха као свештенике реформаторских цркава. Gindely a. a. O. стр. 508.

би се покрајинска школа у Шарош-Потоку могла да удеси према начелима пансофије. Као одговор на то питање написа он расправу под насловом: „*Illustris Patakinae Scholae idea*” — Мисли о просвећеној школи у Потоку,“ која је расправа ушла и у његове скупљене списе.

И тако Коменски доби прилике, да изводи у непосредној пракси своје пансофске идеје, које је до сад тек у теорији развијао, — да на земљишту Угарске оснује „пансофску школу.” Колико беше поверење, каква ли очекивања, којима су у то време у најширим круговима идеје Коменскога предусретане, најбоље се види из самог писма, којим је кнез Сигисмунд Коменскога позвао: „*Позивамо те, вели се у томе писму, на ту сврху, да нас удостојиш твоје свете помоћи, и да овде код нас створиш истиниту, потпуну и јасну слику твога метода, који се већ свуда почео ширити. Позивајући те на тежки посао у школској прабини, ми при том нисмо намерни, да те отргнемо од важнијих студија, којима ти на опште благо посвећујеш године своје старости, већ да ти под твојом управом наши научници, управитељи и учитељи ове наше школе чине пријатно задовољство тиме, што ће се у жељеном преображају вежбати и остваривати твоје мисли и усилјавања око наставног метода.*”

Пошто је кнез план Коменскога о оснивању пансофске школе одобрио и његове услове усвојио, Коменски, у споразуму са старешинама своје општине, а извесно и г. Гера, пресели се 6. Октобра 1650. у Поток, и ту се стално настани, да се прихвати тешког посла око оснивања оvd. школе на основу начела његових пансофских идеја.

План ове школе, подробно изложен, оставио нам је Коменски у своме акту, упућеном кнезу Ракоцији, под насловом:

„*Schola pansophica* ¹⁾ — Пансофска Школа, т. ј. општа радионица знања.” — Према нашим данашњим појмовима, ми би ову школу назвали: седморазредна гимназија, која се делила у вишу и нижу, али која је, усвојењем реалне наставе поред наставе у језику, далеко надмашивала тадању латинску школу.

Сама подела школе види се из ове шеме:

I. разред: Vestibulum (предворје)	} Ниже одељење с карактером више је језикословним.
II. « Janua (улазак)	
III. « Atrium (дворана)	

¹⁾ *Scholae pansophicae classibus septem adornandae delineatio. Op. did. omn; III. 6 — 60.*

IV. разред:	Философски разред	} Више одељење, са карактером више <i>реалним</i> .
V.	« логички разред	
VI.	« политички разред	
VII.	« теософски разред	

Ова школа била је намењена за образовање младића из племства и грађанства а и за даровитију децу из сељачког стајежа, где би се она изображавали у сваковрсним знањима на све могуће начине (*in omni scibilium genere omni modo*). Ту треба да се учи све што је у стању да усаврши људску природу и да поправи стање *народне привреде*, државе, цркве и школе. Особито треба при том:

I. Свачије огледало разума и мудрости углачати;

II. Извор унутрашњег рада, срце, очистити и прекалити за побожност;

III. Руку и сву спољашњост извежбатију вештини у владању и у пристојности;

IV. Језик у говорништву извежбати;

У опште треба свега човека изобразити за *човечност* и за *богоподобље*.

А да се то постигне, треба да се учи све:

I. *Поступно* (*gradatim*), кроз свих седам разреда, као годишњих течаја;

II. *Автопсијом* (очигледношћу), то јест, посматрањем и искуством;

III. *Автопраксом* (саморадњом), која изискује, да ученици све, што им се даје на схватање разуму и памћењу, језику и руци, сами траже, изналазе, уче, вежбају се и понављају.

Унутрашње уређење и спољашњи рад «пансофске школе» механизовани су до у најмању ситницу овим *седмероструким поретком*¹⁾:

1. Ствари (наставни поступак или програм, којим је удешен предак наставне грађе);

2. Лица (подела разреда);

3. Наставна средства (књиге и справе);

4. Просторије (школска соба, клупе, седишта);

5. Време (подела дневног времена на часове);

6. Радови (количина учења);

7. Одмор (почивке у настави, школски празници).

¹⁾ Delucidatio, одс. 35.

Начела, по којима је овај седмероструки поредак удешен, иста су она, на којима се оснива и сва његова «Наука о настави».

Као особину наставног механизма ваља истаћи то, што за сваки разред пансофске школе постоји само један једини уџбеник, коме морају да се потпуно потчине и учитељ и ученик, тако да је све друго сувишно, пошто се у њему може наћи све што је потребно.¹⁾

Уџбеници за нижа три разреда јесу: *Vestibulum*, *Janua*, *Atrium*, у којима се свугде истиче више филолошки карактер.

Први треба да положи темељ целокупном језику (*totius linguae fundamenta*); други треба да доврши просту и природну грађевину свега језика, а трећи нека згради језика даде украс и снагу. Поступак код првога треба да буде аналитичан, кад другога синтетичан а код трећега синкритичан²⁾.

Осим тога сваки уџбеник треба да има тројаку поделу:

I. Грађу: <i>речник</i> ;	}	говорни део
II. Форму: <i>граматику</i> ;		
III. Спајање обојега: <i>текст</i>	}	стварни део

Као меродавна гледишта код ове дидактичне степеннице нека увек служи:

1. *Ratio* — мишљење — разум (очигледност)
1. *Oratio* — говорење — говор (језик)
3. *Operatio* — рад — рука.

При свој начелној тежњи Коменскога, да поред речи у једнакој важности одржи и ствари и да поред латинског језика негује и *матерњи*, он се опет при уређивању угледне школе у Потоку није могао са свим да ослободи од искључног неговања латинског језика. За гледиште, које се тада на спрам овога језика заузимало, интересантно је навести разговор, који је сачињавао почетак у *Vestibulum*:

1. Дођи амо дечко!
2. Ја ћу се с тобом разговарати о врло важном предмету.
3. Говори. Ја ћу слушати.
4. Желиш ли бити мудар?
5. Шта то значи, бити мудар?

1) *Deluc.*, одс. 49.

2) *De reperta ad Autores latinos legendos et intellegendos brevi et amoena via Schola triclassis. Op. omn.*, III. 114—134.

6. Све правилно *разумети*, све правилно *чинити* и о свему правилно *говорити*.

7. Ја желим ; али ко ће ми то дати ?

8. Бог и дружење са људима и са онима који су живи и који су умрли.

9. С којим живима ? — Са учитељима.

10. А с којим умрлима ?

11. С онима што су пре нас живели, а који се с нама још и сад разговарају средством својих *књига*.

12. Је ли то довољно ? — Довољно је.

13. Само се моли Богу, слушај учитеље ; воли књиге . . . .

14. А да би мудраце разумео, а ти

15. Учи језик, којим су они писали, а нарочито

16. *Латински језик* ; јер

17. Он је леп, заједнички свим народима, и јер он начини човека ученим . . .

На врло особит начин уређен је речник ка Јану-ш, који под насловом „Гај латинског језика” сачињава главни део другог уџбеног течаја¹⁾. Азбучни поредак и овде је задржан ; али само са коренима речи. Сваки корен са својим извођењима сачињава самосталну целину, рашчлањену у кратке реченице, на пример, основа **Али** : *Ali—us (a, ud) agit—ter ; —as est—bi ; aut veniens—unde tendit—o, hac vel—a ; —oquin quod das—eno—cui, hoc ab—enas a tuis et transfers—orsum. Sed ita res procedunt—ter atque—ter.*

Подела времена за радове свију разреда једна је и иста, и то :

Пре подне :

6—7 : Побожна занимања (читање библије, певање, молитва) ;

7¹/₂—8¹/₂ : Главни посао разреда, више теоретично.

9—10 : То исто, само више практично.

После подне :

1—2 : Музика или какво пријатно математично вежбање ;

2¹/₂—2¹/₁ : Историја ;

4—5 : Стилистична вежбања.

¹⁾ Sylva linguae latinae, Vocum derivatarum copiam explicans : sive Lexicon Januale. Op. did. om., III. 219—424.

Свака разредна соба снабдевана је згодним натписом¹⁾. Дуварови собе покривени су сликама, које се односе на главни задатак разреда. Према своме значају за људско опредељење имају студије свој ред (ранг)²⁾. Студије првога реда таке су, што се односе на знање, наравственост и побожност, дакле философија, богословија, језици; студије другог реда јесу помоћне науке, у које Коменски убраја нарочито историју; и разна вежбања чула, памћења, говора, разума и руке иду овамо. Студије трећег реда јесу оне, које се односе на чистоту и окретност тела и духа. Овамо иду особито игре, као и драмске представе.³⁾

Да би се младеж што боље спремила за јавни живот, треба да цела школа и сваки разред представљају слику државе, која има свој сенат, своје конзуле, своје судије и своје намеснике.

На чело седам разреда треба поставити седам учитеља а над свима ректора, коме је дужност да сваки дан обиђе све учионице и да се увери, да ли је све у своје време и у своме реду. За ректора и за разредне учитеље треба да се установи пристојна награда да не морају од службе бегати. Сравнимо ли Коменскову угледну школу са нашом средњом школом, то онда видимо код прве ове особине:

1. *Васпитни моменат* јавља се у њој више истакнут него код нас, од чести претпостављајући наравственост и побожност искључно теориском знању, а од чести и самим организмом наставе у опште;

2. *Концентровање наставе* око извесних главних задатака сваког разреда као и прелажење исте од теориског знања на практичну примену, изведено је у вишој мери него код нас;

3. *За одмор и свежину духа* састарало се у много већој мери, и то, прво *ограничавањем наставног времена* на четири

¹⁾ На пр. у I-вом „Нек не улази, ко не зна писати.“ — У II-ом „Нек не улази, ко не зна геометрију“ (*αγεωμετρητος* по Платону), и т. д.

²⁾ Delineatia, од. 59.

³⁾ Ни у једној тачци није већи контраст између Коменскове угледне школе и између данашњег наставног система као односно важности која се даје појединим наставним учебним струкама. Док Коменски у том погледу прави строгу и правилну разлику, данашњи модерни плац све то једном мером мери, особито онде, где је уведен систем наставе по струкама. Земљеделство и философија, нумисматика и морал, психологија и виолина стављају се подједнако на теразије. А предмете, који се брину за чистоту и окретност тела и духа, модерни програм готово и не познаје.

часа дневно а друго што чешћим *почивкама* (по часа између сваке две лекције), а треће правилном *изменом* теориских студија и практичних вежбања, и на послетку *играма* и забавама (позоришне представе);¹⁾

4. *Подређивање стварне наставе настави у језику*, поред свега уважавања прве смета још много слободним и самосталним студијама реалија, које су још цело столеће морале чекати, док су се уселиле са свим у школу.²⁾ За то говори већ и та околност, што и она једина школска књига за сваки разред беше у ствари књига о језику, и што се природна историја није црпла из природе већ из латинских класичара, као Плинија, Елиана и т. д.³⁾

Кад погледамо за стварним успехом, који је Коменски постигао својом пансофском школом у Шарош-Потоку, онда нам и нехотице пада у очи велико растојање између његове *мисли* и *успеха*, *плана* и *извођења*. Судбина је свију дубоко заснованих и на широко замишљених планова, што они обично ударе на тврд отпор, чим покушају да безгранични дом мисли замене суровим земљиштем стварности, тако да се ти планови обично остваре тек после многих мена, прекаљујући се и чистећи у многим људским главама. Са нашега, за цела два столећа напреднијег гледишта могу се слободно одобравати сва дидактична начела Коменског и сви његови предлози; можемо се одушевљавати и духом, који их провејава, и желети, да та начела и ти предлози буду свугде оживотворени: али ако ћемо да будемо праведни, морамо признати, да пансофску школу у Шарош Потоку данас не бисмо узели за углед.

¹⁾ За унапређење оваких сценичних представа издао је Коменски: *Schola ludus s. encyclopaedia viva, h. e. Janua linguarum praxis scenica* — Школа као игра, или жива енциклопедија — сценична пракса за двери језика. Op. did. omn., III. 831 — 1040.

²⁾ Коменски полази од идеје, да латински језик треба да влада као универсалан на целој земљи, да се тим успостави опште јединство у образовању и у наукама; за то се он још није могао узнети до потпуног уважавања матерњег језика, и пада у тешкоће, кад на пр. у својим сједињеним стварним и говорним вежбањима неком суровом латинштином називље предмете, о којима класично доба није ни слутило и за које тадањи језик није могао ни имати никаквих израза: У његовој латинској школи треба само да се латински говори (Сравни: *Delineatio*, одс. 79); у њој нека путује и *Присцианов бич* (*Priscianomastix*). Ово је књижица од беле артије, коју као жиг срамоге добије онај ђак, што погреша против граматике, т. ј. против Присциана (чувеног лат. граматичара), и у коју бедни грешник мора својом руком да напише погрешке учињене из латинског. У гимназијској педагогици Фратрова Пиариста овај Присцианов бич држао се све до наше столеће под именом *Signum* (жиг). И писац ових вреса био му је сведок у немачкој школи.

³⁾ *Schoia pansophiae. Pars sec. IV. b.*

Самом Коменском биле су потпуно јасне сметње, које су стајале на путу, да се његови планови остваре.¹⁾ Те сметње јесу: *књиге, наставници, ученици*. На више места својих школских списа Коменски највише вредност полаже на састављање добрих уџбеника; од њих очекује он спас своме методу. И у ствари састављање уџбеника, у коме би се усредсређивала сва наставна грађа цела једног разреда тако, да ван њега не би требало да иде, ни учитељ ни ђак, — то би био таки идеал, да се његово остварење не би могло никако ни очекивати од такога, «кога је већ старост обрвала и коме смрт већ за вратом седи», — као што Коменски сам о себи вели. И треба да признамо, да уређење ваљаних уџбеника за школску наставу није ни у наше дане, поред све наше обилате литерарне продукције, која обележава нашу културну епоху, — толико напредовало, као што би се с правом могло очекивати после оног простора времена, који нас раздваја од Коменског.²⁾

Што се тиче *учитеља* као сарадника, то ни Коменски није боље прошао у томе но што је доцније било са Песталоцијем. И он се имао да бори са лернајском змијом индиферетизма и лености од стране учитеља и ученика, и тога је и побудило, те је написао:

«**Оживели Фортиус**» — или: о изгнању лености из школе³⁾.

«Јер — вели он у прештампаном издању ове књиге — залуду је радити на поправкама метода, ако не пође за руком да се леност истера из школе».

И *ученици* су му чинили велике тешкоће, као што се види отуда што се жали на њино «дивљаштво» и «сурове нарави» као и на саревњивост између племића и грађана. Да би ове сурове нарави ублажио, написа он године 1653. још два списа:

¹⁾ Он о њима говори у нарочитом додатку: *Deliberatio*, т. ј. Посматрања односно пансофске школе. *Op. did. om.* pag. 50—58.

²⁾ Главни узрок ове неприлике морамо признати да лежи у оскудици *објективне, стварне* критике, која би требала да здраво зрно одвоји од плевне на књижевној пијаци. Успеси књига дан—данас се не одређују више по њиној унутрашњој садржини, већ по спољашњим околностима, нарочито по новинарској реклами и по разним струјама, одношајима и протекцијама. Ну кад би устао и сам Лесинг, да опет успостави беспристрасан критичан суд: тешко да би и он савладао ону литерарну бујицу, која данас поплављује све струке душевне производње. Исто то у великој мери важи и у области педагогије.

³⁾ «*Fortius redivivus seu de pellenda scholis ignavia*,» Шарош—Потак 1652. *Op. did. omn.*, III, 736—757. — *Fortius* је био математичар и филолог у Антверпену (+ 1536). Овај спис Фортијев прештампа Коменски, као што је Ерпениус неколике године раније учинио у Белгији, да би тим устао против лености тадањих учитеља.

а) «*Прописи наравствености, за потребу школске младежи прибрано* (Op. did. omn. ш. 776—783), и

б) «*Закони добро уређене школе*» Op. did. omn. ш. 784—805).

Осим тога трудио се Коменски, да својим говорима приликом разних светковина уравни пут бољем разумевању његових идеја.

Крај свега тога био је тај, да се од седам разреда пројектоване пансофске школе могло отворити само ниже одељење Trivium, тако да се после није ни успело да се отвори више одељење, Quadrivium.

Где има заслуга, ту има и зависти. Саревици због све већег гласа Коменсковог, они што су требали да му буду верни и предани сарадници, предусретали су га зловољом и чинили су му потајне сметње, тако да је једва дочекао, кад смрт кнеза Сигисмунда Ракоције и црквене прилике у Лиси прекинуше даљи развитак пансофске школе у Потоку. Коменски се године 1654. опрости са Угарском, подигнувши још један драгоцен споменик свога боравка у Потоку. То је најпопуларније дело Коменскога, — оно дело, у ком се типски отпечатила његова главна идеја о реформи наставе, и које би само за себе било довољно, да му име прослави. Мислимо «**Orbis pictus**» — Свет у сликама.¹⁾

Идући својим дидактичним путовима, Коменски је неизбежно морао доћи до мисли и до остварења оваког дела за очигледну наставу. Мало напред рекосмо, да је и «*Janua linguarum*» сама по себи већ била неки orbis pictus, коме само слике недостајаху, а сад можемо обратно рећи, да и Orbis pictus није ништа друго до Janua са сликама. Предмете «*Janu-e*» налазимо овде у истом поретку и у сличним, само простијим, реченицама, а у мањим одсецима (на броју 150).

Између увода и првог одсека налази се азбука у сликама, од прилике као наши садањи Буквари. Поред сваког писмена ту се налази «слика животиње, чији глас то писме показује.» и то оваким начином:

Слика :

Чавка

Cornix cornicator	} á á А а
Чавка кршти	

¹⁾ «*Orbis sensualium pictus, h. e. omnium fundamentalium in mundo rerum et in vita actionum Pictura et Nomenclatura*» — Чулни свет у сликама, т. ј. огледало и називи најглавнијих ствари у свеу и најважнијих занимања у животу. — Пошто се тада не могаше да нађе ваљан дрворезац, то ово дело тек 1658. угледа света у Нирнбергу, а од тад је у разним језицима много пута издавано и прештампавано.

Јагње	Agnus balat Јагње блеји	} bé e e В в
Скакавац	Cicada stridet Скакавац цврчи	} cí cí С с
Футавац	Urua dicit Футавац виче	} du du D d
Дете	Infans ejulat Дете плаче и т. д.	} é é é Е е.

Онда долазе дрворези, с којима стоји у вези латински и немачки текст, тако да цифре на појединим деловима слике упућују на реченице под истим бројем, премда слике из тог доба по тачности израде не можемо мерити нашом мером садањег времена. Ну у осталом овде је реч о принципу а не о његову изведењу. Ако се данас нама, који смо још од колевке окружени силесијом разних слика, овај *Orbis pictus* чини као какво Колумбово јаје, онда треба да не смећемо с ума ни то, да је прошло врло много времена, где нико није био у стању да то Колумбово јаје усправи, — шта више, и сама педагогика после Коменскога право не знађаше шта да с тим делом ради. Ну међу тим безазлени дечији свет грабио се за тим делом; сам Гете у свом детињству играо се њиме («Aus meinem Leben»), па се тога и после добро сећао; ¹⁾ и сам славни Хердер одушевљавао се овом књигом. ²⁾

Била би неоправдана предрасуда, кад би се и помислило, да је Коменски дрворезима свога *Orbis pictus*-а хтео да учини излишним посматрање самих ствари у природи, или да их је тим мислио потпуно заменити. Ако га неки хоће да прекоревају, што он доноси слике и таквих ствари, као што су делови тела, одело, књиге покућство, које веле свако може посматрати и у природи: ³⁾ то се не сме заборављати, да је правилно посмат-

1) Осим овога Коменсковог *Orbis pictus*-а, књига таквог рода није нам долазила до руку.

2) «Коменски издаде своју «Janua;» а за тим одма угледа света и његов «*Orbis pictus*,» која су дела тада невероватним интересом прихваћена и за мало година на једанаест језика преведена а од тад небројено издања доживела, те остала до дана данашњег ненадмашена. Јер, збиља, да ли ми и данас, после по-друга столећа, имамо и из близа какво дело, које би за наше доба било оно, што су та дела била у своје време?» — («Herder: Briefe zur Beförderung der Humanität, 41.»)

3) Папенхајм мисли о том овако: «Коменски је против своје воље и против бољег познавања ствари у пракси, пао у злоупотребу слике, или је ову бар некорисно употребно...»

рање слике вештина, која се може научити само упоређивањем слика са већ познатим оригиналима, а друго да је посматрање слике у многим случајевима поучније него посматрање и ствари у самој природи. Сликом се, на име, могу често да обиђу ствари, чије истицање у оригиналу може да буде неприлично за образовање.¹⁾

Због тога ће у настави слика увек одржати своју важност поред предмета, јер она олакшава истицање онога на предмету, што је битно и главно а и мимоилажење онога што је незнатно и споредно, због чега је слика најбољи руковођа за пажњу. Пре Коменскога обраћало се у настави само на једно од наших чула, на слух; звучни талас био је једина куприја, која је служила за саобраћај између учитеља и ученика: Коменски пак нашао је слуху моћног савезника у чулу вида, чија се голема сарадња не може довољно да оцени. Ово је чуло отворило пут између утврђених знакова звучног говора ка непроменљивим типовима општег природног говора, којим она беседи с нама путем посматрања, и који свако разуме. Дан-данас је начело очигледности аксиома у наставној вештини, што се с године у годину све то више признаје и увиђа, тако да ће се настава њиме поставити на са свим нове основе. И овај незнатни *Orbis pictus* са својим рђавим дрворезима јест онај знаменити почетак, од кога се принцип очигледности протеже као златна нит кроз сав доцнији дидактични развитак, започињући од Базедовљевих «Елементарних дела» па до свију разних илустрованих књига и учила у нашем добу.

VIII.

А М С Т Е Р Д А М

На дан 2. Јуна године 1654. приликом једне од оних позоришних представа, које су један део његова наставног система.

¹⁾ Ово је, без сумње случај при предочавању бројева (два, три...). Мени се, на пр., замерало, што сам ја на мојим таблицама, — којима се појимање бројева олакшава и предочава се поступак код рачуна у обиму до десет («Рачун у сликама» десет таблица) — нацртао и слике познатих ствари, као: очи, кинотрапе и т. д., пошто се, веле, оваке ствари могу лакше гледати у природи. Ну ја питам: Ко да се, посматрајући слику од два ока, не сети одношаја двојства. т. ј. броја два?» *Линднер*.

Коменски је у Шарош-Потоку држао опроштајну беседу пред многобројним слушаоцима, свештеницима, племићима и грађанима с којима се морао растати, пошто га потребе његове црквене општине у Лису зваху.

Ну не беше му суђено да дуго остане на челу тамошње слободно-религиозне своје општине, којој тесногруде одредбе вестфалског мира опстанак поткопаше, нарочито од оног часа, од како њен покровитељ, гроф Бохуслав од Лисе пређе у католицизам (1652), водећи зар рачуна о времену и његовим приликама.

Године 1655., на име, настаде између Шведске и Пољске рат у коме шведски краљ, Карло Густав, у једном једином походу освоји сву Пољску до самог Кракова.

У овом рату победитељи заузеше и Лису, али је ипак сачуваше. Ну тим горе прође варош, кад идуће године Пољаци своју земљу узеше натраг и кад при том провалише у варош. 28. Априла године 1656. би Лиса разорена, варош обрађена у прах и пепео а «браћа» разјурена на све стране¹⁾.

Коменски о том јадикује овако:²⁾

«Једва што се повратих из Угарске у Пољску, у моје изгнанство, и тек што се мало смирих, кад ме изненада дохвати страшан вихор северне олујине, који сву Пољску обрати у крвав цламен рата и ову до краја опустоши, при чем и наша варошица би тако разорена, да од ње само рушевине остадоше. А беда к томе дође тако изненадно, да се једва го живот могао спасти. Тад и мени пропаде све што сам имао: кућица, намештај, библиотека, — у кратко, све моје благо, плодови од више но четрдесет-годишњег рада и ноћног бдења, изузимајући неке ситнице, које су биле већ штампом издате и које на брзу руку закопах и земљом покрех. При томе ми пропадоше не само главни делови Пансофије, већ чисто преписани, него и цела шума пансофске грађе, то јест благо, 20 година прикупљено, са дефиницијама свију ствари и аксиома (начела)!» —

Ову уништену «шуму пансофије Коменски као да није могао преболети; јер у писму на Харсдерфера у Нирнбергу јадикује он овако:» О, да ми је Господ бар «шуму пансофије»

¹⁾ Као што Палацки право напомиње, неки лични непријатељи Коменскога бацали су на њега кривицу због тешке судбине, која варош постиже, оптужујући га, да се за време шведске окупације према Швеђанима пријатељскије понашао, него што то сме бити спрам непријатеља земље. Palasky: Radhost, I, 269.

²⁾ Op. did. omn. IV. стр. 3. «Vita Gyrgus.»

сачувао! За све би друго лакше било; али ето и то је уништено! . . .»

Још је један интересантан спис¹⁾ пропао приликом разорења Лисе; то је расправа Коменскога о тако званом «синкритичном методу», који не разлаже као аналитични, нити слаже као синтетични већ који сравањује предмет са једним те исте врсти, да би се на тај начин упознало оно, што се само по себи не може упознати, већ посредством другог а њему сличног. Овај метод, на који је Коменски дошао студирајући Баконове списе, није ништа друго до метод наше *аналогije*, чија се важност на спрам прослављеног *метода индукције* до овог часа у научном испитивању још није довољно оценила. «Велика наука о настави», као што ћемо видети, изведена је по овом методу. —

И опет се Коменски у својој 65. години лати путничког штапа. То му беше последњи пут. «Го наг стиже он у Шлезију, и преко Браденбуршке, Штетина и Хамбурга²⁾, дође у Амстердам³⁾

«*Ти зенице градова, ти украсу Белгије, ти дико Јевропе*» — писао је он годину дана доцније о Амстердаму;⁴⁾ «не дођох ја у тебе као други туђинци, које твој сјај из далеких земаља примамљује; не као трговци, који ти своју робу довозе а твоју одвозе; не с намером, већ догнат судбином, као некад Павле у Атину, бежећи од побуне у Македонији. Ну пошто ја овде у скровишту нити могу живети нити хоћу, — то јавно признајем, да сам твој мими гост, и славим твоју доброту спрам мене, и сад ти се јавно обраћам истим поводом као што га и Павле имађаше у Атини. Пре 44. године на мојим путовањима био сам први пут и други пут у теби. Као младић са лутајућим погледом посматрах ја тада само твоје реткости и знаменитости. Данас пак, где ја као старац и испод површине могу да загледам и у твоју унутрашњост, стао сам да размишљам, не бих ли и ја што допринео твоме сјају. И као што некад Атињани Павла пред свој ареопаг позваше, тако исто и твој сенат зажели, да му саопштим све своје мисли, што сам их до сад на корист младежи написао. За то ти, ево, приносим оно што сам другде

¹⁾ «*Sapientia bis et ter oculata, aliud in alio acute videns aliudque per aliud potenter demonstrans*» — Двоструко и троструко објашњена мудрост, која упознаје једно у другом, и једно другим најмеродавније доказује. Сравни: Zoubek и. а. О. стр. 79 и стр. 121.

²⁾ Коменски се канио настанити у Франкфурту (на Одру), али ту владаше чума, и он оде даље.

³⁾ Паненхајм и. а. О. стр. 61.

⁴⁾ У посвети амстердамског издања свију његових дела.

мислио, говорио и чинио. Од кад је, пре 30 година, била воља Господња да престанем проповедати еванђеље, примио сам се мисије за спас деце, за благо хришћанске младежи. И све што сам ја овим апостолством код разних народа постигао, ја ти ево овим приказујем и нудим ти. . .”

Коменскога, на име, позва у Амстердам Лоренц Гер, син његова добротвора старог Лудвига Гера који се беше тамо преселио и ту преминуо. Позиву томе Коменски се одазвао. Ну и овде није он престајао да се стара за душевно и телесно благо своје растурене браће. Услед његовог заузимања би удешено скупљање добровољних прилога, који су обилато долазили нарочито из једноверне Енглеске, од амстердамског сената, од Гера и са других страна. С обзиром на издате суме као и на број лица, којима је помагано, ови се прилози могу назвати ванредно великима. Тако је на.пр. само једном писанијом, коју су на оксфордском и кембричком универзитету годуне 1657. руководила браћа Хартман и Цирил, — скупљено 5900 фуната штерлинга.¹⁾ Пословима око ове милостиње Коменски је био врло много заузет; имао је недељно да одговори на више од тридесет молаба за милостињу. Да је он при томе на себе са свим заборављао и да од скупљених новаца за себе није ништа тражио ни узимао, више је но извесно, јер то потпуно одговара његовој несебичности и његову братољубљу.²⁾

Ну он ни овде није мировао у својим књижевним радовима, већ их је непрекидно продужавао до конца свог живота. Још једном беше се решио, да се поврати на „царски пут пансофије”, с кога су га прилике по толико пута одвраћале, али је био опет „одвучен у детињске студије латинштине, које му већ беху досадиле.” Позван формалним декретом амстердамског сената, а побуђиван и храбрен од стране својих пријатеља у Немачкој, одлучи се он године 1657. да изда све своје дотадање скупљене списе у три дела, а у четврти део као додатак, да уђу сви његови чланци, што их је у Амстердаму писао за разне често и апологетичне циљеве. Ово је оно издање, што је у Амстердаму изишло о трошку Гера, и коме је на челу била

¹⁾ Од ове суме употребљено је 1000 фуната за издавање библије на чешком и на пољском језику; четири петине од остатка подељене су „браћи” изгнатој из Лисе и у опште из Пољске, без обзира на порекло; а последњу петину добили су Чеси, што су живели у изгнанству, на броју њих 360 породица.

²⁾ „С овим испросјаченим хлебом ја се никад нисам хтео ранити, и тако ја ни сад не знам, чиме да себе издржавају они, који морају своје стадо да издржавају.” — Писмо М. Гертиху год, 1666.

она гаре наведена посвета граду Амстердаму. Потпун наслов тога издања гласио је:

J. A. Comenii Opera didactica omnia.

Ab anno 1627. ad 1657. continuata. Variis huc usque occasionibus scripta, diversisque locis edita. nunc autem non tantum in unum, ut simul sint collecta, sed et ultimo conatu in Systema unum mechanice constructum redacta.

Amsterdami

Impensis D. Laurentii de Geer.

Eecuderunt Christophorus Cunradus et Gabriel á Roy.

Anno MDCLVII.

То јест:

J. A. Коменскога укупна дидактична дела.

Од године 1627. до 1657. продужена. До сад у разним приликама писана и на разним местима издата: а сад, не само сабрана, уједно прикуљена, већ последњим усиљавањем доведена у систем, механично конструисан.

Амстердам.

Трошком Господина Лаврентија Гера.

Штампа Кристофора Кунрадуса и Гаврила Роја. Године 1657

Ово лепо и за тадање прилике подесно издање на фолио-формату, снабдевано је са дрворезом као насловном сликом, која испуњава сву страницу књиге. У прочељу седи Коменски за столом показујући прстом извесно на неки виши школски разред, у који се види кроз отворена врата. Ово драгоцено дело, које до данас још није свестрано оцењено, очувало се у неколико егземплара, који се налазе у библиотекама университета у Бечу, Прагу, Гетингену, Берлину и др.¹⁾

¹⁾ Библиотека прашког университета показује на спрам овога дела такви пиетет, да га не даје никоме ван просторија библиотеке. Кад би се и друге универзитетске библиотеке руководиле овим начелом, онда ови листови не би били никад ни написани. Ц. кр. универзитетска библиотека у Бечу пак ставила је похвалном готовошћу свој егземпляр писцу овога на располагање, док му је год устребао, чиме је учинила могућим да ово издање угледа света.

Књига је подељена на три дела, од којих прва обухвата сва пишчева издања за време његова боравка у Лиси, од године 1627—1642; друга обухвата период у Елбингу од године 1642—1650.; трећа његов литерарни рад у Угарској године 1650.—1654, четврта пак његове радове у Амстердаму.¹⁾

У том издању често наилазимо на многозначајни мото: *Omnia sponte fluent, absit violentia rebus* — **Све ће ићи само од себе; на страну свако насиље!** . . .”

Број и обим расправа написаних у Амстердаму, показује нам, да је Коменски био далеко од те помисли, да последње дане свога живота проведе у нераду; већ шта више, ми видимо да његов дух још увек освајају сви они проблеми, којима се занимао још у ранијем добу свога живота. Он је још увек тражио сигурне путеве за излазак из вртлога схоластике; још увек занимао се он студијама његове латинштине; још увек истражује он путеве за најбоље стање школа; још увек лебди му пред очима његов вајкадашњи идеал, да наставу механизује преображењем школе у „живу штампарију”. А између свега тога одјекне по који пансофски звук, — успомене на „царски пут”, за којим је у раније доба онако неодољиво чезнуо.

Што се више примицао крају свога живота, тим је више Коменски тражио формулу за измирење с Богом, са самим собом и са светом, и то не само путем пансофским, већ и религиозним — шта више, и мистичним. Ово за њега није био лак

¹⁾ А то су ова:

1. *Vita gyrgus* — Круг живота, или о узроцима, који писца побудише да иде у Белгију и да се поврати ка прекинутим дидактичним студијама.

2. *Parvulis parvulus, Omnibus omnia* — Маленима мали, свакоме све, т. ј. раширено предворје латинског језика, обухватајући основне речи у кратким реченицама.

3. *Apologia pro Latinitate Janua Comenianaе* — Апологија латинштини Коменскове Јануе,

4. *Ventilabrum sapientiae* — Вејачица мудрости, или вештина, како се своје знање може другом разумно предавати.

5. *E scholasticis labyrinthis exitus tandem in planum* — Излазак у слободу из школског лавиринта, или механично конструисана учбена машина, којом се не запиње већ сигурно напредује.

6. *Latium redivivum*: Ускрсли Латинум, т. ј. облик чисто латинске колегије, или нове римске државице, у којима би се латински језик имао као негда изучавати само вежбањима, али боље него негда.

7. *Turografeum vivum* — Жива штампарија, т. ј. вештина, како се може у кратко а уједно свестрано и занимљиво предавати знање, не артији, већ духу.

8. *Paradisus ecclesiae reductus* — Рај, повраћени цркви, т. ј. најбоље стање школа, удешених по идеји прве рајске школе.

9. *Traditio Lampadis* — Предавање буктиње, т. ј. понизна препорука научних студија хришћанској младежи и школама, Богу и људима, како би се дидактичне студије круном увенчале.

задатак. *Философско решење* великог проблема о бићу светском и личном, у тадање време, није му могло поћи за руком, пошто је то решење несвршена ствар још и данас после толиких усиљавања, које су око овог проблема улагале и философија и природне науке, обе те противне стране, које данас нису једна другој тако непријатељске као негда. Ну и само решење религиозног проблема било је за Коменскога тешко. Са својим религиозним убеђењем постављен по среди између вероисповедних противности, као што су *католицизам* и *протестантизам*, Коменски, у своме првосвештеничком положају према својој «општини браства», не могаше да нађе онога ослонаца, без кога религиозна осећања не могу да постоје. Али нека врста очајања морала је њиме овладати у часу, кад виде, где се онај остатак његовог стада, после разорења последњег му скровишта, расу по туђини, те мало по мало пропаде. У скоро мораде он у себи да гледа владикау без владичанства и без народа. Управо се тад беше 200 година (1457) навршило од постанка «општине браства», и баш у том часу морала је зар да пропадне? ¹⁾ Са спољашњим расулом општине, којој је он стајао на челу као епископ, била је уклоњена формална подлога његовим религиозним погледима, са земљишта стварности били су пренети у царство идеала.

У таком стању своје душе, Коменски је морао постати у великој мери приступачан за мистичне погледе. Мистична та црта његова духа из времена, које га није могло задовољити, морала је поћи за бољом будућности и добити силна ослонаца и хране у истим таким струјама и појавама његова доба. Три евангеличка представника: лужички грађанин *Кристифор Колтер*, пољска невеста *Кристина Поњатовска* и моравски гатар *Никола Драбик*, беху тад представници онога душевног правца, који у наше дане на основу појава магнетичног сна и животињског магнетизма за извесне кругове сачињава област особите неге, под именом тако званог «спиритизма», и који се као каква зараза распростире од Русије до Енглеске.

Пророчанства ових трију лица изазваше у оно време ванредно узбуђење, те и на самог Коменскога учинише знаменит упечаток, који их је још из ранијег доба познавао а «пророка Драбика» чак и потпомагао новцима, скупљеним за чешке изгнанике. Сад овај Драбик захте од Коменског, да порочанства речених лица обелодани штампом, на што се Коменски на послетку и реши, премда тешко и под копреном безименог писца.

¹⁾ Gindely, a. a. O., стр. 518.

И тако постаде онај спис од године 1637., који је доцније толико рђаво тумачен и због кога је Коменски много нападан. Томе спису био је наслов:

Lux in tenebris — Светлост у тами, т. ј. пророчански дар, којим је Бог удостојао евангеличку цркву (преко Кр. Колтера, Кристине Поњатовске и Ник. Драбика).¹⁾

У спису се налазе пророчанства, која су поменута лица казивала у разним приликама, у времену од 1616 до 1655 године и за која су она говорила, да су им саопштавана од анђела или од Бога често, и то у сну, у разним привиђењима или визијама.

По својој садржини ова сва откровења тичу се тадањих црквених и политичних прилика. Свет је — вели се ту — покварен сад као у очи Нојева потопа, особито хришћански народи а нарочито немачки. Ово Бог не може и неће више трпети; он ће све народе једнога против другога раздражити, те ће у томе крвопролићу уништити све безбожнике, а међу њима на првом месту папу и Аустрију (!). У ту сврху нагрнуће многи северни и источни народи а особито Швеђани са својим краљем. Чак и Турци и Татари притећи ће у помоћ овоме делу, те ће у награду примити еванђеље. А онда ће пре конца векова наступити опште побољшање света; идоли и идолопоклоници пропашће и свуд ће процветати чисто и право богопоштовање.²⁾

У свему обухвата спис 400 разних пророчанства. А какве су природе она, види се најбоље из Драбикова предсказивања за годину 1656, која ће, вели, свету донети мир и опште благостање, док је управо те године општину чешког браства постигла највећа беда и пропаст. У каквом се тешком душевном расположењу духа Коменски тада налазио, види се најбоље отуда, што је он та пророчанства обелоданио идуће 1657. године, која је по тој беди следовала.

Ну није био само Коменски, који се у времену тадањег политичног и религиозног врења дао повести за мистичним опсенама. Чувени мужеви, као што је н. пр. гроф Пемброк-Монтгемери стајао је у додиру с овим „пророцима,” а други су њина пророчанства преводили на немачки. Јован Фабрициус,

¹⁾ У Штокхолму постоји други примерак ове чудновате књиге, под насловом: *Lux e tenebris* (Светлост из таме) «Са привилегијом цара над царевима и под заштитом свију краљева да се свугде прештампава, док не буде позната свим земљама и језицима.» — Књига та изазвала је у своје време читав литерарни покрет.

²⁾ Papenheim, а. а. О., стр, 59.

професор у Хајделбергу, од кога је Коменски још године 1667. тражио мишљење о тим пророчанствима, одговорио је обишавши предмет.¹⁾ Ну било је много и таквих, који су Коменскога због тога јако нападали.

Цела ствар на послетку сврши се трагично по самог „пророка” Драбика. Он би проглашен за варалицу и велеиздајника, те на заповед цареву буде смакнут исте оне године (1671), које је и Коменски преминуо.²⁾

Била би и неправда и глупост уједно, кад би коме и на крај памети дошло, да поводом списка „Lux tenebris” доводи у засенак карактер Коменскога. Ми на то нити имамо права нити то смемо, нарочито у наше доба, где мужеви најозбиљнијег знања, као што су на пр. : Алфред Росел Валас,³⁾ иду међу „Спиритисте,” и где људи, као што су : професор Макс Перти из Берна и Д-р Јулије Фрауелштет из Берлина, своје признање одају „медиумистичним појавама,” и где на послетку један руски државни саветник, Александар Аксаков издаје „Библиотеку натприродног спиритизма.” Шта више, ми целу ову ствар можемо сматрати као прелазну појаву у бурном животу 65-годишњег старца. Тим се другим радовима његовим не наноси никаква ушрба, ако се и открије која нова страна његове човечности.

Међу тим рад Коменскога за време његовог 14-годишњег боравка у Амстердаму није никад прекидан. Шта више, тај се рад до краја његова живота одржао на висини такве продуктивности, какву налазимо само код највиших духова као што су били Софокле, Гете, Александер Хумболт и Дарвин. Фр. Зубек набраја не мање од 27 списка, које је Коменски у амстердамском периоду написао или обелоданио.⁴⁾ Знатан део ових списка односи се на интересе његове растурене верске општине,

¹⁾ „Ја велим, да се могло тако десити, ну немам те смелости да бих могао потврдити, да је у ствари тако.”

²⁾ Драбик је с почетка био моравски свештеник, који се после свога бегства настанио у Ледници у Угарској, где је неко време живео од сукнарске радње. Он је био човек жестоке, напрасите ћуди, и његова жена га је у свему руководила.

³⁾ „Обрана модерног спиритизма” А. R. Vallase. Чак и професори краљевског друштва (Royal Society) у Лондону заражени су овим правцем, а Др. Вирхов нашао се побуђен да и дан данас (на 47 скупу немачких природњака и лекара у Бреслави 1874.) држи научна предавања: „О чудесима” у којима устаје против ових заблуда духа људскога.

⁴⁾ Нарочито они, што их он наводи у списку под бр. 78 до 105. Пореди: Zoubek; а. а. О., стр. 121.

којој је Коменски и у несрећи искреним самопрегоревањем био одап. Њој на утеху и на оправдање пред потомством написао је он «увод у свето писмо,» ручну књижицу за ово, као нацрт историје св. писма, песмарицу, катихисис, више списа о миру, о правдању браства, као и неколико својих беседа.

Најомиљенија мисао Коменскога била је та, да, по примеру *Дуреуса*, измири разне евангеличке вероисповести. Ову своју мисао раширио је он у својим познијим годинама толико, да је размишљао чак и о томе, како би сјединио све људе једном вером у једнога Бога а на основу светог писма и разума. Оваком мишљу руковођен, настојавао је он чак и око тога, да и саме Турке упозна са светим писмом, и у том је духу писао споменицу самоме султану. Али у том не успе више, сем што је покушао да се св. писмо преведе и на турски.

Ван црквених и школских ствари, узносио се његов дух ка општим интересима целог човечанства, ка срећи целог рода људскога. Тако доврши он свој спис, који је био започео још 1644., под именом:

«**De rerum humanarum emendatione** consulatio catholica, т. ј. Општа саветовања о поправци људских прилика, — од кога је први део изашао године 1666. под насловом: *Panegersia*, т. ј. *Свеиробуђење*. Овај спис посвећен је целом роду људском а особито научницима.

Ну којим путем тражи Коменски општи спас и како мисли он да постигне свеопшту поправку људских прилика? Има ли за то какав особит програм, какво поуздано средство? — То не. Велики циљ, који му лебди пред очима, мисли он постићи тиме, ако све и свакога позове, да иде за њим. Ну за то је нужно уједињење. На место поцепане разноликости, што се јавља у великој различности мишљења појединаца и у противничким страначким тежњама, треба да дође јединство, — у место многоструких заблуда и заплета друштвеног живота, треба да наступи природна *простота*, а у место силе — *слобода*, која треба да се постигне обавештавањем о општем добру. На овоме троструком путу *јединста*, *простоте* и *слободе* мисли Коменски да постигне ону хармонију међу људма и њиним приликама, за коју их је Бог створио: «јер свет је природно јединство; па за што да он то не буде и у моралном погледу?»... Остварење овога моралног јединства целог света очекује Коменски пре свега од *философије*, од *религије* и од *државничке вештине*.

Готово нас душа заболи, кад помислимо на ону племениту идеалност, која је изражена у овим саветима седега архипа-

стира једне слободно-религозне општине, — саветима, којима је Коменски своје време провео за пуних двеста година, а ако се узме у обзир и остварење тих предлога, онда можда и за — две хиљаде година. Јер против ових идеалних савета диже још увек своју дивљу песницу лични егоизам, себичност названа, не да им ока отворити интерес слепога самољубља и дух кобног партајства. Залуду племенити мислилац апелује на философију, на религију и на државништво, јер све три оне још стењу под тешким ланцем партајског интереса. Остварење «*органског јединства*» рода људскога у виду добро схваћених интереса узајамности остаће још, Бог зна докле, само идеал, за чије духовно излагање требају још столећа, а за његово коначно остварење још целе хиљаде година заједничког рада и усиљавања. Да и сам Коменски није био са свим прозрео у саму језгру тога проблема, доказује та околност, што он у место свога «*органског јединства*» које би се слагало са свом неизмерно разноликости чланова укупне органске целине, узима *спољашњу једноликиост*, налазећи главно зло у многострукости језика и устајући за *један универсални језик*.

Ну оно, што овоме спису даје особиту цену, то је та ретка околност, што се овде један поглавар цркве, можда први пут, узнео до те висине, да проповеда, како се треба узнети изнад разлика философског, црквеног и партајског интереса,¹⁾ и што је тек у наше дана достојно оцењено. Само у виду каквог тајног савеза могли су се људи, и то још у најстарија времена, узнети на ову висину погледа на живот, како би се под именом «*слободних зидара*» у духу издвојили из велике масе, која их није појимала, и како би се тиме предохранили од неспоразума и међусобне омразе. Са свим следствено, дакле били су слободни зидари први, који су до краја усвојили Коменскове идеје о побољшању света. Као што доказује Краузе,²⁾ велика лондонска ложа слободних зидара извела је године 1717. правила својих статута из Коменскових списа, те су та правила у рукама од 2500 ложа наступила свој нечујни пут апостолства по целој свету. —

1) Философски интерес, кад је лажан, хоће да има право на штету научне истине; а политични интерес је интерес себичног власништва једне политичне партаје над другом.

2) Види: Krause: «Die drei ältesten Kunsturkunden der Freimaurer-Bruderschaft» 1820 — Три најстарије вештачке повеље браства слободних зидара.

IX.

СМРТ КОМЕНСКОГА.

Unum necessarium.

Последње дело Коменскога, што га је написао у очи саме смрти (год. 1668.) и које се може сматрати као лабудова песма његовога дугога и великим мислима испуњеног живота, то је

*Unum necessarium.**Једно што је потребито¹⁾*

У својој, две године пре тога написаној Панегерсији, Коменски се још бавио поправкама људских ствари; а сад се враћа к једноме што је од потребе. Према чистоћи своје савести, могао је Коменски спокојним погледом и несатрвеним духом очекивати скору смрт; за њега смрт није значила да ће њома бити уништен већ само преображен. На догледу смрти страшно нам се измењују они размери, по којима смо дотле одмеравали циљеве и тежње овога света, и голем део земаљских величина тако опадне и постане нам незнатан, да готово ишче-зава пред очима. И за Коменскога је у таком тренутку ишчезло све сем једнога јединога — «unum necessarium». У таком узвишеном расположењу духа давао је он свету своје савете, којима је смер верско измирење с Богом. Без многих ствари, које човек држи за крајње потребне може се лако бити²⁾; ово, вели Коменски да је сам на себи најбоље искусио, боравећи дванаест година у главној вароши Холандије, једноме од највећих светских тржишта. После хиљаду странпутица, вели он, на послетку се

¹⁾ Unum necessarium, scire, quid sibi sit necessarium in vita et morte et post mortem, quod non necessariis mundi fatigatus et ad unum necessarium sese recipiens, senex J. Amos Comenius Anno aetatis suae LXXVII. mundo expedendum offert. Amsterdami A. 1668 — Једно што је од потребе свакоме да зна шта му је нужно у животу, на смрти и после смрти, и што свету на размишљање оставља старац Ј. А. Коменски, враћајући се к ономе што је једино потребно, пошто је изморен стварима, које нису за овај свет потребне. — Цео спис подељен је на десет одељка и снабдевен симболичним дрворезом. На ново издато г. 1724. у Лајпцигу код С. Б. Валтера.

²⁾ Коменски осуђује све што је *излишно и сувишно* као противност онога што је *преко нужно*, нарочито раскош код Чеха и Пољака: «Раскош је Чехе упропастила, рекао је један мудри владар на северу,» који је луксуз јако мрзио, — наводи Коменски.

решио, да се од њих за свагда уклони, т. ј. да се више не сатире својим пословима, већ да их обустави и уреди.

Врло су занимљива и поучна *сопствена признања* Коменскога, која је он у последњој глави овог дела изложио и која су најбоље сведочанство о његовим племенитим осећањима и о рајском спокојству, које се беше у његовој души населило. Он ту вели: «Ево описах све странпутице рода људскога: па зар сад да не испричам и сам своје сопствене? — Ја би их можда прешао ћутке, кад не бих знао, да су моја дела и страдања имала очевидаца, и бојао бих се, да каквим погрешкама не изазовем неприлике које не бих могао да поправим. Али била је воља божија, те ми даде срце, које је жудело да послужи општем благу; и пошто Му воља беше да играм јавну улогу, и пошто су нека од мојих дела и осуђивана: то ја мислим да ово морам додирнути (у времену овога мога последњег препорођаја), да би они што су мене сматрали за узор радности и непотребних усиљавања или ме и сад за таког сматрају, могли видети на мом примеру, како се може погрешити и при најбољим намерама, те да се из ових мојих успомена науче, да погрешке избегну или их исправе.»

«За то хвала моме Господу, који је тако хтео, да ја целога свог живота будем *човек од жудња* (*vir desideriorum*). И ако ме је пустио да залутам на многу странпутицу, то ми је он опет поделио милост, те сам био у стању из највише њих сам се искобељати, или ме је он тим путем сам својом десницом водио до сазнања вечитог мира.»

«И тако сам ја после безбројних жудња, које сам гајио за општи бољитак, постигао циљ мојих жеља, пошто сад сазнајем, да се сав мој досадањи труд састоји у томе, што сам, као оно Марта, тамо амо узалуд јурно, управо као што ето сад заједно с Маријом седим поред ногу Господњих, тако да могу заједно с Давидом весело ускликнути: «То је моја радост, што сам уз Господа.»

«Ја сам већ рекао, да сам сва своја дела предузимао из љубави према Господу и његовим ученицима, а друкче ја и не знам; иначе нека је проклет сваки час и тренутак мога рада који нисам тако применио.»

«Пре свега долазе моја усиљавања око *наставе*. Неки мишљаху, да се то не слаже са чином једног богослова, као да Христос није спојио ово двоје: «Паси овце моје и паси јагањце моје,» рекавши то Петру, љубимцу своме. А Христу Спаситељу с моје стране нек је вечита слава и хвала, што ми је таку љубав према својим јагањцима у моје срце усадио, и што ми

је допустио, да ствар доведем донде где је. . . Јер ја се надам и поуздано очекујем од мога Господа, да ће се моји предлози оживотворити тамо негде, кад мину тешки дани по цркву и кад олујина престане а убаво се цвеће опет на земљи појави; кад један пут настане час пречишћавања, те Бог своје стаду по својој вољи даде пастире, који неће пасти сами себе, већ стадо Господње; и кад буде у свом гробу почивала мрска завист, која је била устремљена против живих!»

Мој други и тешки лавиринат био је рад око *мира* (*igenicum studium*), т. ј. моја жудња, да се опет сједине Хришћани, који су због вероисповести подељени на њину голему и убитачну штету. Истина, ја о том још нисам ништа штампом објавио, ну то ће можда још бити. А што то нисам до сад учинио, узрок је томе несавладљива непомирљивост неких људи,¹⁾ чију би неодољиву мржњу јамачно био тим против себе изазвао, да ме неки пријатељи од те намере не одвратише; ну што није било пре, биће свакако после, јер Бога се треба бојати више него људи. То беху времена као она, што их Илија виде на Хориву, који се не усуђиваше да крочи из своје пећине, кад виде где пред Богом иде олујина, која обараше брда и раздрабаше стене. . . Ну доћи ће време, кад ћемо осетити харлијање поветарца, и где ће Илији бити слободно да изиђе из скровишта свога и да чује глас божји, па да се поразговори с Богом и са својим народом²⁾».

Нека не рекну људи да је то дрскост, кад неко одушевљен вером у добру ствар, а помоћу божјом, покушава да с целим светом говори и да га опомиње, да се поправи. Зар ми сви нисмо заједно на светској позорници, и зар се не тиче свију укупно оно, што се дешава сад овде сад онде? Сви смо ми само једна једина породица, један једини дом. И управ онако као што један члан породице трчи другоме у помоћ, тако исто треба да се ми узајамно потпомажемо. Љубав према ближњему проповеда цело свето писмо. А и Сократ је волео умрети, него не учити свет ономе што је добро, док опет Сенека вели, кад би му мудрост била дата само за то, да је никоме не саопштава, он је не би хтео ни имати.»

¹⁾ Коменски, као епископ, није се могао одважити да још за свог живота објави дело, које проповеда верску сношљивост. Сва је прилика, да овде Коменски помишља на своју «Панегерси у», која је била скроз провејана идејом о верској трпљивости, и коју је Бугеус издао тек г. 1702.

²⁾ Коменском би требало још пуних двеста година живети и чекати, док би се смео помолити из Илијине пећине нетрпљивости и душевног ропства, па да тек тада у хуци олујине чује глас божји.

«Сем тога, ја сам — ваљда вољом божијом — доспео у још далеко већи лавиринат тиме, што сам под насловом *Lux in tenebris* објавио божије откровење, које се у наше време међу нама јавило. Много труда и рада, а још више страха, зависти и опасности овим сам на себе навучао а и изложио се ругању и подсмевању због моје лаковерности. Ако се нека од тих пророчанства нису испунила, ја се морам чувати, да се због тога не наједим, јер је то и Јона љуто покајао. Можда Бог има узрока да по који пут своје намере и своја откровења промени»¹⁾.

«Па шта да чиним сад после толиког лутања и толиког Сисифовог камења, које сам целог мог живота турао? Да ли да рекнем са Илијом: «Прими дух мој, Господе; јер ни ја нисам бољи од мојих отаца?» — Или ћу рећи са Давидом: «Не остави ме у мојој старости, док твоју десницу не објавим будућем покољењу?» — Нећу ни једно ни друго. Ја ћу оставити Богу да Он реши о мом животу и о мојој смрти, и о мом миру и мојим бригама, и затвореним ћу очима ићи онамо, куда ме он водио буде... Збацићу са себе све, што од земаљских брига још на себи имам; као што је по причању Плутархову, учинио и Александар на своме путу у Индију, давши сагорети сва кола што су били патоварена персиским пленом да му то не смета на путу његова продирања напред.

«Ако је нужно да се још јасније изразим о мојим последњим намерама, онда велим: Мала колебица, ма каква она била биће ми мила као каква палата, а ако не будем имао ни толико свога склоништа, где бих главу наслонио, а ја ћу по примеру мога Господа бити задовољан, ако ме ко у свој дом прими; или ћу остати под кровом небеским, као што је он последње ноћи провео на Гори Маслинској, док ме анђели као убог Лазара не однесу у своје друштво. Место драгоценог одећа, ја ћу се задовољити простим огртачем, као што је то чинио Јован Крститељ. Хлеб и вода нека испуњавају сву моју трпезу, а ако се уз то деси још какав зачинак, ја ћу на том Богу благодарити. Сва моја књижица нека се састоји из троструке књиге божије; а моја философија биће та, да са Давидом посматрам дела руку Господњих и да се дивим, што се Бог, Господар света снисхођава да погледа на мене, незнатног црва. Моја медицина треба да буде мршава храна, помешана са постом; моје правничко знање, — да другима чиним све оно, што бих ја рад да они мени учине. Упитали ме ко за моје богословље, а ја ћу, као и Тома Аквински у часу своје смрти узети библију, па ћу му срцем и устима

¹⁾ Ово место показује, да се Коменски и после једанаест година још увек држао својих мистичних погледа. Ну старост и није време, где се човек може огрести од таквих мишљења.

рећи: Ја верујем све оно што је у овој књизи. Успита ли ме ко подробније за моју вероисповест, ја ћу му казати апостолску, пошто не знам да има краће, простије и силније, која би сва спорна питања решавала. Захте ли ко да чује моју молитву, ја ћу му очитати молитву Господњу, пошто нико није био у стању да даде бољи кључ, који отвара срце оца небескога, него што га је дао једнорођени Син, који је дошао са крила Очева. Упита ли ко за правила мог живота, ја ћу му казати десет заповести, јер мислим, да нико боље не може казати, шта се Богу допада, него Он сам. Усхте ли ко год да сазна моју казуистику (науку о савесности), ја ћу му одговорити: Сумњиво ми је све што је од мене; за то се бојим и кад правочиним, и рећи ћу смирено: Ја сам некористан слуга; имај са мном стрпљења” . .

„Ну шта ће на све то казати они, што се диве људској мудрости? — Они ће извесно исмевати стару будалу, који са врхунца славе сам силази у дубину понижења. Нека се смеју, ако им је то драго. И моје ће се срце смејати, што је утекло од заблуда. Ја сам нашао своје пристаниште, — збогом, судбино и случајности! Христос ми је све; његово подножје драже ми је него сви престоли овог света; његова низина — виша од сваке висине. Цео мој живот није био ништа друго до вечито путовање, непрекидно мењање конака, — нигде отаџбине. Ну ето сад је на догледу небеска отаџбина, пред чији праг довео мој вођа, моја светлост, мој Христос, који је отишао унапред да ми спрема место у дому оца мога, где је много станова; и он ће и доћи, да ме тамо одведе, да и ја будем онде где је он. То ми је дакле „једно што ми је нужно,” да заборавам све, што је иза мене; и ја дакле хитам за награду последњег позива божјег”. — . .

*

Хришћанство Коменскога, хришћанство узајамне трпљивости у верским стварима и општег једињења у духу истините љубави, које се много разликује од теориског хришћанства нашега доба, — зар тако хришћанство да нема никакве будућности? Коменсково апостолство мира (*studium irenicum*), којим је настојавао да разне хришћанске вероисповести сједини у духу хришћанске љубави, — зар то само идеал да остане? Зар име „хришћанство” да постоји само у облику вероисповедном (конфесионализам)? Дакле ни она шачица „браће” да не сме остати заједно, па да мисли Коменскога на његовој самртној постељи прими, чува их и даље распростире?! . . . Коменски беше по-

следњи епископ општине чешког браства,¹⁾ а његовом смрћу распаде се и она за увек, пошто се њени растурени чланови, већ свак према својој постојбини, претопа, неко у Лутеране, неко у Калвинце а неко у Англиканце.

Ма да се Коменски највише својом смрћу занимао, то га она ипак изненади, по сред његових пансофских послова, у којима му је помагао Кристоф Нигринус. И чим он примети свој копац, позва свога сина Данила к своме самртничком одру, и узе како од њега тако и од присутног Нигринуса тврдо обећање, да ће његове списе прикупити, уредити и после смрти му издати.

И збиља, као што се види из заосталих писама, Нигринус се о трошку г. Герарда Гера пуних девет година бавио уређивањем књижевне оставштине Коменскове. Да ли је пак икада дошло до тога, да се ти прикупљени списи на свет издаду, за сад се још поуздано не зна. Могуће свакако, да ће какав проналазак у чијој архиви открити ово посмртно чедо страдања.

Коменски умре 15. Новембра 1671. године у Амстердаму. Његови смртни остаци буду пренети у Нарден. Иза њега је остала удовица Јованка, рођена Гајова и његов син Данило, који је од год. 1666. био такође свештеник, те умре год. 1694. путујући морем за Амстердам.

О породичним одношајима Коменскога зна се још толико, да се после смрти своје прве жене у Бранибору г. 1624, по други пут оженио ћерком судије Јована Ђирилуса, с којом је дуго поживео. Из овог брака потекао му је син Данило и четири ћерке, од којих је Јелисавета, друга по рођењу, била удата за Коменсковог сарадника Петра Фигулуса. После смрти своје друге жене год. 1648, Коменски се и по трећи пут ожени; ну из тог брака није било деце. Његову породицу у Амстердаму сачињавали су: његова жена, син му Данило и зет Петар са својом женом.

¹⁾ Ова је општина постојала 204 године. Коменски јој је двадесети и последњи епископ, пошто му је последњи претходник био пољски властелин Битнер. Коменски је желео, да га у епископском чину наследи његов зет Фигулус; ну овај умре још пре њега.

X.

ЗАВРШНА ПОСМАТРАЊА.

Према овоме биографском излагању обратимо још један поглед на личност Коменскога.

«Коменски је — као што рече Раумер — величанствен лик једног страдалника,» али, ми бисмо приметили, црта страдања која је тако видљиво на том лику изражена спољашњим злим удесом, осветљена је и озарена наравственом чистоћом, која је изливена над главом овога првог патриарха; да, он се узноси до појаве узвишености, кад се баци поглед на успехе, које Коменски својом наравственом снагом извојева у борби са злим удесом. Ну он је и прави лик Јанусов, који се и у школа и у цркви с једне стране осврће на прошлост а с друге упућује на будућност. По својој религиозној убеђењу, Коменски стоји на земљишту строго хришћанском, али не и на црквеном; он је *философ у најплеменитијем смислу те речи*; ну он се не може да одвоји од позитивних основа, на којима његова општина стоји; и управо због тога пада он редовно у тај позитивизам поред свију величанствених полета, које он иначе предузимље у правцу преображаја људског мишљења и људских одношаја. Величанственији, универсалнији и заноситији поглед људског духа не да се ни замислити но што је онај, којим се Коменски решава на своје «пансофске одношаје». Али ови покушаји не могаху да се примакну крају, у пркос дугогодишњим припремама, — сем онога што је у Лиси пламен прогутао, и што је из приређивачке руке Фигулуса можда у какву архиву отишло. Ову силно засновану природу, са далеко уоченим циљевима и најсмелијим реформаторским плановима, видимо ми у лицу Коменскога, где на крају крајева застаје пред библијом и при концу свога живота у његовом *Unum necessarium*», својој верској убеђењу даје израза речима: «Верујем. шта је у овој књизи.» — Зар то не звучи као парафраза онога средњовековног: *Credo, ut inteligam*? — Али не; Коменски својим верским погледима не држи се никако укочених конфесионалних стега, он жели — то он признаје и као седи старац на догледу своје смрти — да, охрабрен свешћу своје миротворачке мисије, те средњовековне и укочене везе распршти те да од Калвина,

Хришћана, — да чак и од Јевреја и Туракâ направи људе, тако да је ложа слободних зидара у Лондону његове мисли усвојила за основ својим начелима, која су целом свету намењена

У оној области, коју је Коменски сматрао за прави циљ свога живота, — као што му је овај збиља и обухватио највиша блага човечанска — у области *пансофије*, Коменски је остао само човек жудња. Али није тако било и у оној области, која га је с првог почетка онако силно привлачила и коју за целог свог живота никад није напуштао и изневеравао, а то је у области *школе и наставе*. Видели смо, како у њему дидактични му позив отима маха над свештеничким, ма колико се он иначе срдџо на «студије латинштине, које су му већ одвратне постале (*nauseata*):» до на сами крај живота ми га видимо где се занима овим студијама, пошто је чак у време Амстердамско издао своју «Васкрслу латинштину» (*Satium redivivum*), и ако је он, као што сам вели, тражио изласка из «школског лавиринта». Не, нису то били никакви лавиринти, никакве странпутице, којима је он ишао. Као што је сад најочевидније утврђено судом од цела два столећа, школе и школине реформе, беху његов прави делокруг, — позорница његових големих и трајних успеха. Док је историја философије једва што прибележила о његовим пансофским покушајима: *историја школе и наставе управо од њега датира своју епоху, а сва замашна предузећа садашњости на пољу школских рефорама сва почивају на његовим раменима. У том погледу Коменски не само што је добро погодио праву стазу свога живота, не само што ту више није «човек од жудња», већ човек од успеха и триумфа, чије је потпуно признање свугде утврђено; јер «завист, која је била управљена против живог, смирила се сад против мртвога.»* —

Коменски ће за навек остати узвишена личност, сва испуњена племенитом наравственом, садржином — личност, код које се тавни лични интереси, који многог човека заробе, са свим губе спрам великих опште-човечанских идеала, којима је он био одушевљени преповедник и остваривач. Мало је јавних карактера у историји, код којих су у такој сагласности њине тежње и жеље са њиним радом на светској позорници, као што је то код Коменскога. Ну и његов књижевни рад допире до граница, које човек у опште и досећи може. Као што Хануш тврди у своме извештају, поднетом у седници чешког ученог друштва од 13. Маја 1368, — књижевни рад Коменскога, обухвата, ни мање ни више, *већ 146 књига и 12 рукописа*, као што потврђује и рукопис Церони-ев у земаљској архиви у Брну.

Истина да на свету нема никаквог апсолутно оригиналног душевног производа, па је тако и са Коменским; и он није све сам из себе поцрпио, већ је и он имао своје претече. Нарочито пак био му је у његову раду први подстрекивач и учитељ Ратих. Кад добро расмотримо оних *девет начела*, у којима су присталице Ратихове изложиле нови метод његов год. 1826 онда се мора признати, да већина главних мисли Коменскове «Велике Дидактике» има своју клицу у тим Ратиховим начелима; а та начела су ово:

1. Све по реду и према току природе. ✓
2. Само једно од један пут. ✓
3. Једно, али често поновљено. ✓
4. Све најпре на матерњем језику, ✓
5. Све без присиљавања. ✓
6. Ништа нек се не учи на памет. ✓
7. Једнообразност у свему. ✓
8. Најпре саму ствар за себе, па после њене околности.
9. Све индукцијом и опитом. ✓

Ну овде се не сме сметати с ума: прво, да ова необорива начела добивају свој значај тек оном садржином, што се под њих подводи, и начелом како та начела треба примењивати; а друго да су обојица, и Ратих и Коменски, црпели од трећег, од човека, који је више но за један век давао правац научном мишљењу, а то је велики *Бакон Веруламски*.

Као што је врло zgodно приметио шведски канцелар Оксен-стјерна — с којим је имао разговора и Ратих, што је доцније било и са Коменским — знао је Ратих врло добра да открије недостатке школе, али лека им није знао. И Раумер¹⁾ за Ратиха вели врло zgodно: «Он је имао довољно увиђавности, да упозна предавањем утврђене мане и недостатке, али не и да их уклони. Он тек наслућује нешто боље, ну он то осветљава као начело тек у општим цртама. А чим покуша да према својим начелима нешто оствари и у школу уведе, он се показује неразумљив и несретан. Ослањајући се на та своја начела, он обећава нешто, што после поред своје практичне неспособности није у стању да одржи; и тако он долази на глас шарлатана чак и код оних, који су му иначе добра желели. Ова велика противност између његових идеала и невештине у њином остваривању, чинила је тога човека несретним.»

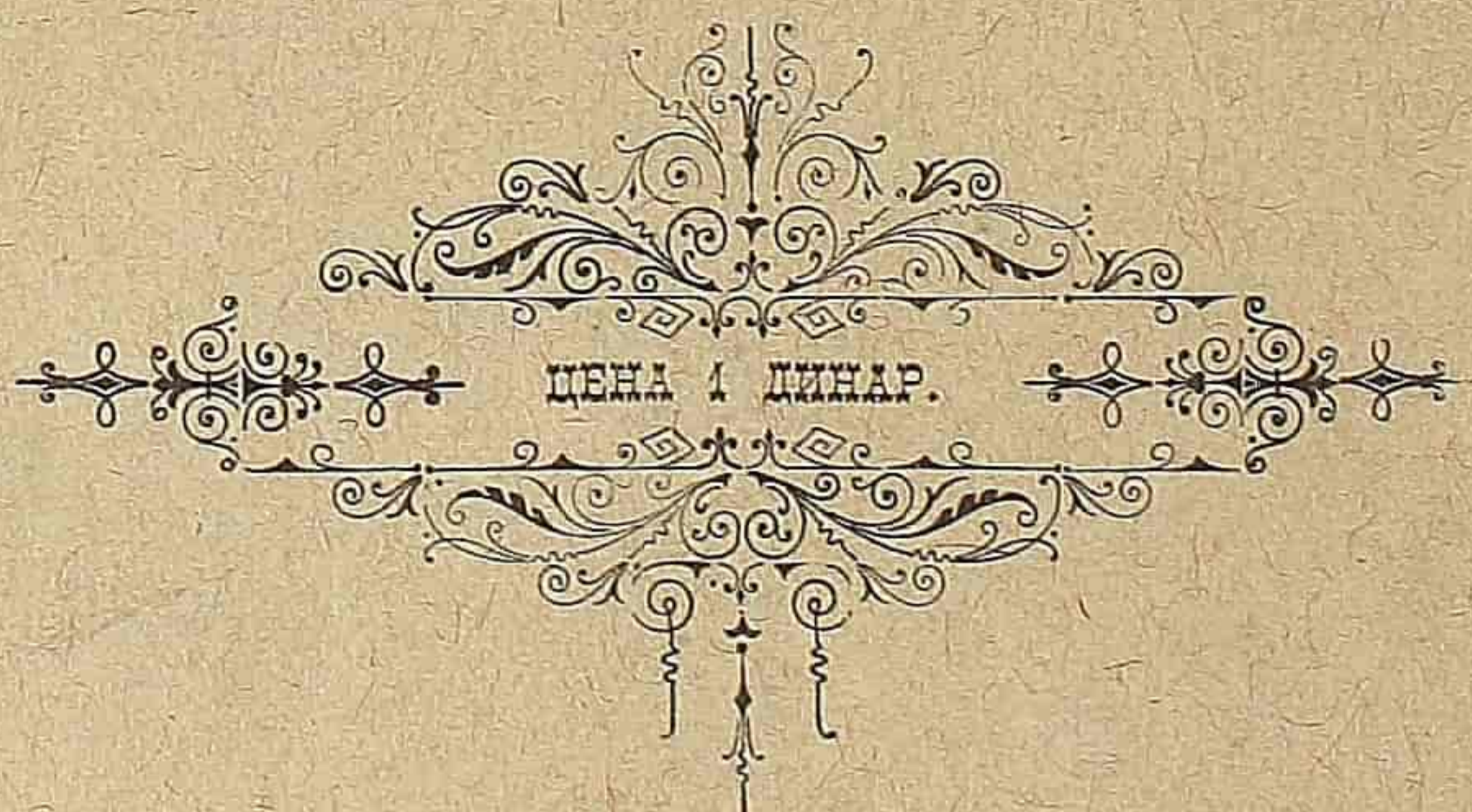
¹⁾ Geschichte der Pädagogik I., 36.

Овоме суду не треба ништа додавати; јер он најбоље карактерише међусобни значај рада претече и онога што је за њим дошао. Коменски се према томе поред свега свога идеализма у опште човечанским стварима, јавља као скроз *практичан школски човек*. За то се његова «Велика Дидактика» и не креће само у општим цртама, већ, особито у своме другом делу, и формулише нарочите и најподобније прописе, којима се наставник може да користи непосредно при самој настави.

К р а ј .

ЦЕНА 1 ДИНАР.